
REISIKIRI UKRAINA RINDELT

Ruuben Kaalep

Eesti abiorganisatsioon Mission Ukraina korraldas möödunud aasta detsembrikuus järjekordse retke Ukrainasse, et toimetada kohale abi sealsetele rindevõitlejatele. Teekonnast võttis osa viis meest: Andri Kiige, Margo Rääk, Georg Kirsberg, Lauri Koni ja Ruuben Kaalep.

Missiooni käigus viidi Ukraina armee eri eesliiniüksustele neli autot, Odessas tegutsevale partnerorganisatsioonile mitmesuguseid eluks vajalikku esmatarbeid ja Kiievisse meditsiinivarustust sõdurite väljaõppeks. Odessast omakorda viidi veel kaks autot ja mitmesugust humanitaarabi rindepiirkonda.

Ühe nädala veetsid Eesti vabatahtlikud abistajad Zaporizžja, Donetsk ja Harkivi oblastis sõdurite kostil ja öömajal, jagades nendega elutingimusi ja ohte ning vahetult kuuldes ja nähes Ukrainas kaitsjate olukorda.

Kokku sõideti maha peaaegu 8000 kilomeetrit.

I

Rindejoon on Eestist kahe ööpäeva kaugusel, ilma pausideta sõites veelgi lähemal. Sõidad täiskiirusel ja jõuad maailma äärele vähem kui kolmekümne tunniga. Idarinne ulatub üle kogu Euroopa nagu kinnikasvamata haav — Läänemerest Musta mereni. Meie piiri taga ta hõõgub, Ukrainas põleb.

Taevast kammivad eresinised helgiheitjad on kui muistsed märgutuled mäetippudel: Ukraina kutsub appi! Need valgusvihud lõikavad pimedust, suunatud itta kui välk pimedasse öösse ja läände kui majakas, mille kutse kajab üle mägede ja tasandike.

Euroopa pojad ja tütreid, kes seda kuulevad, teavad — see on äratuse tund.

Karpaatia mägedest Musta mere majakateni, stepikurgaanide ja Oskili-äärsete männimetsade rüpest kõlab see abipalve. Kostab kullatud kuplitega vanalinnadest, lõputuist tänavküladest, serviti tikutopsidena reas seisvatest paneelmajadest ning puuviirgudega palistatud avaratelt põldudelt. Tõuseb kõrgustesse ja libiseb üle riigipiiride, jõuab Läänemere randadele, meie lummeuppunud küngastele.

Kusagil varitseb vaenlane — näljane, verejanuline kiskja. Ta on palju kordi varemgi läände hiilinud. Teda on varemgi peatatud. Aga ta on jõudnud ära oodata, et Euroopa taas uinuks, ja tulnud tagasi.

Mitte kõik eestlased ei tunne seda sõda omana. Mõni pöörab pilgu kõrvale. Mõni leiab lohutust vahemaast. Aga need, kes tunnevad ajalugu, kes mõistavad vere ja ohverduse tähendust, kuulevad seda kutset sügaval oma luudes.

Ja nii me läheme.

Sõjas loevad elegantsesse ritta põimitud laused ja ilukõned harva, on vaid mehed, kes teevad, mida peab. Tee ei anna vastu-seid, ainult kilomeetreid, mida ületada, bensiini- ja diisliiluteid, mida kulutada, kontrollpunkte, mida läbida. Aga see töö loeb. Mehed, kellele need autod viime — mõned neist ei näe kevadet. Nad teavad seda ja meie teame ka. Sõnu pole vaja.

Viis autot sõidavad kolonnis läbi Eesti, Läti, Leedu ja Poola. Üks öö kulub ööbimisele Białystokis.

Sõit Läänemere kaldalt Musta mere äärde on algajale, veel ametlikult vahtralehega auto juhile paras katsumus, eriti mikrobussiga, kui oled varem sõitnud vaid kerge sõiduautoga. Ent kohale jõudes võib end tunda juba vilunud juhina.

Ületame Ukraina piiri Ustõluhi piiripunktis teisipäeva, 10. detsembri õhtutundidel. Teed muutuvad konarlikumaks, tulesid jääb vähemaks. Mõödume kütuseveokitest ja sõjaväekolonnidest, meestest väsinud nägude ja seljale heidetud automaatidega. Linnades on aknad pimedad, skulptuurid seisavad liivakottidesse mähitult, oodates, mis tulemas on.

Õöbime Lutskis ja jätkame hommikul teekonda. Pärast Žitomõri otsustame lõigata — väiksemad teed, vähem vastutulevat liiklust. Ühe metsa vahel aga tabab meid esimene õnnetus: koloni juhtauto rehv puruneb.

Viisteist minutit, rohkem pole vajagi. Käed liiguvad kärmesti, külm metall soojas haardes — ratas on vahetatud. Ja siis oleme taas teel.

Oluliste piiride juures — oblasti-, linnapiiridel — on kontrollpostid. Iga kord tuleb peatuda. Taskulambi valgus läbi akna, häälpimedusest. Küsimus. Vastus.

“Mõ voluntjori iz Estonii”. (“Me oleme vabatahtlikud Eestist.”)

See töötab alati. Ja tee viib edasi. Hilisõhtuks saabume Odesasse.

Pärast kahte tuhandet kilomeetrit teid, piiriületusi ja kontrollpunkte, tanklaid ja niru kohvi jõudsime lõpuks Musta mere kaldale. Linn tervitab meid soolase merelõhna ja vanade trammide kolinaga. Vajame puhkust.

Meie peatumispaik on Derõbassivskal. Uhke vana maja, kõrged laed, ajalugu igas nurgas. Kunstnik Vassili Kandinsky oli kunagi elanud siinsamas, ja tema rahutu vaim uitab vist ikka veel mööda neid galeriikoridore, libiseb siledaks kulunud kivitreppe. Võib-olla kujundasid just need tänavad ja meretuul tema abstraktsionistlike maalide meeletut värvigammat.

Korteri omanik Natalka teeb meile tublisti hinnaalandust — ta teab, et oleme vabatahtlikud.

Illusioone tal ei ole. Paari kuu eest mobiliseeriti kaks tema tuttavat. Üks neist, diabeetik, kaalus üle saja kuuekümmne kilo. Teine oli tugev, terve — kunstnik nagu Kandinsky. Juba järgmisel päeval olid nad kodust kaugel väljaõppelaagris, valmistumas lahinguteks. Kunstnikku enam ei ole. Diabeediga poiss lamab jalgavigastusega haiglas.

Hommik Odessas. Musta mere õhk on külm, aga päike tõuseb juba katuste kohale, kuldsetelt kirikukuplitelt peegelduvad esimesed kiired. Meid viiakse kooli — vaiksesse majja ühel paplialleel,

kus sõda pole veel aknaid purustanud ega seintele arme jätnud. Mõtteis ja tundmustes on aga sõda kõikjal.

Lapsed ootavad meid. Õpetajad seisavad nende kõrval, näol paljunäinud, kuid lahked ilmed. Direktor, õpetajad, lapsed ja vanemad — kõik hoiavad raskel ajal kokku. Lauad on täis karpe — kümned hoolikalt pakitud kingitused rindel sõdivatele meestele. Joonistused, käsitööesemed, vanaemade kootud sokid, emade pakitud toidukraam, laste meisterdatud tõrvikküünlad. Asjad, mis hoiavad mehi elus ja mis tuletavad meelde, mille nimel ellu jääda.

Üks tedretähniline prillidega tüdruk seisab klassi ees, käes tänukiri sõduritele. Tema isa on rindel. Tüdruk püüab kirja valjusti lugeda, aga hääл väriseb ja sõnad takerduvad. Ta surub kaardiserva vastu põske, nagu otsiks sellest tuge, pigistab silmad kinni ja surub huuled kokku, et pisaraid tagasi hoida — aga need voolavad siiski. Õpetaja võtab tüdrukul ümbert kinni. Meie ümber jääb hetkeks kõik vaikseks.

Laadime pakid autodesse. Meiega olnud sõdurid on nooremad, kui nad peaksid olema, või vanemad, kui nad tahaksid olla. Nad on näinud liiga palju. Nad räägivad vähe. Aga kui lapsed sirutavad oma jõulukaarte neile üle, muutub midagi nende näol. Sõda teeb meestest terase, aga lapse joonistus võib sellest läbi lõigata.

Hiljem, Harkivi oblasti kaevikutes, istume pimedas ja süütame samasugused tõrvikküünlad nagu need, mille Odessa koolilapsed olid meisterdanud. Vaatame, kuidas leek võbeleb punkris, heites varje mööda seinu. Ja mõtleme soojusele, mille maha jätsime.

Meiega on sõjamees, kelle kutsung on “Dantes” — suur ja joviaalne odessalane, vist gagauus. Ta naerab kergesti, kuid temas on midagi teravat. Ja siis on Serž — 62-aastane valge habeme ja vuntsidega filosoof. Enne sõda oli ta olnud kirjandusõpetaja. Nüüd näeb ta välja nagu metsik sõdalane.

Sõda muudab mehi. Aga sel hetkel, seal koolis, ümbritsetuna lastest ja nende vaiksest lootusest, on kõik üürikeseks just nõnda, nagu see peaks ka rahuajal olema.

Õhtul koguneme oma Odessa-staabis — nurgabaaris, mille varjuline aed on mattunud metsikuisse viinapuuväätidesse. Laua taga istub paarkümmend inimest — kohalikud ja sõdurid, nende hulgas ka baari omanikud Viktoria ja Pavel Hartšenko.

Viktoria näeb välja nagu keegi, kes võiks kanda kontsakingi ja siidkleite, mitte sorteerida esmaabipakke rindele. Ta võiks vabalt olla moeajakirja kaanel, aga ta tegi teistsuguse valiku. Kui sõda algas, sulges ta päevapealt oma baari ja muutis selle varustuskeskuseks. Praeguseks on ta aidanud varustada tuhandeid rindemehi, ja paljud neist astuvad ikka veel siit läbi, kui Odessa teele jääb. Ta korraldab asju enesekindlalt, terase pilguga ja kiirete, täpsete liigutustega — nagu väejuht, kellel pole aega tühjaks jutuks.

Tema mees Pavel on Tai poksi tšempion, kelle jõulisest olekust aimub harjunud distsipliini. Oma laiade õlgade ja käreda häälega võiks ta hirmutada esimest korda baari astujaid, aga see on petlik. Kui ta naerab, siis südamest, ja kui ta kedagi embab, siis tugevalt, nagu vana sõpra. Kui vaja, suudab ta haarata ühe käega raske kasti ja samal ajal visata sõduritega nalja. Ta on Viktoria vastand ja samas ideaalne täiendus.

Nüüd ei müüda baaris enam muud kui õlut ja limonaadi. Ülejäänud ruumi täidavad kastid — toit, riided, ravimid, küünlad. Letil seisab tühi haubitsamürsu kest, *gilz*, nagu seda siin kutsutakse. Sinna lähevad annetused. Iga kord enne uut missiooni kaevatakse mürsukesta sügavustest välja paks rahatähtede kuhi. Piisavalt, et kütus ära osta ja taas liikuma hakata.

Istume Seržiga kamina ees, leegid on madalad ja hääbuvad aeglaselt. Minu vene (ja ukraina) keel on katkendlik, tema inglise keel samamoodi, aga me mõistame teineteist piisavalt hästi. Me räägime poeesiast ja filosoofiast, suurest Ukraina luuletajast Ivan Frankost ja tema eepilisest poemist *Ivan Võšinski* (eesti keeles Harald Rajametsa tõlkes). Kõige vägevamad luuleread jäävad ikka käima neidsamu radu. Armastus, sõda ja rännak. *Ljubov, voina i vojaž*.

Üksteise järel öeldakse tooste, hääled on tänulikud ja soojad. “Aitäh, et tulete. Aitäh, et hoolite.” Kaminaseinas virvendab veel kahvatu leek. Niiske ja külm tuul undab läbi aia, kandes endaga

Musta mere soolast hõngu. Linn on mattunud pimedusse — komandanditund on alanud. Laadime oma väikese meeskonna bussi ja sõidame Derõbassivskale.

II

Hommikul algab kuue auto teekond Ida-Ukrainasse. Seljataha jäävad Musta mere äärsed hingematvad limaanid. Tee ees on pikk ja teadmatu.

Sõidame läbi Krõvõi Rihi, kus 2022. aasta märtsis peatati venelaste pealetung. Linn pidas vastu. Püsib siiani.

Maanteedel on üha rohkem sõjaväeautosid. Rohkem kolonne. Mõned räsitud, mõned otse tehasest. Sõjamasinad liiguvad itta, aina itta.

Autos mängib raadiojaam Bayraktar FM. Rindelauludeks muutunud rahvameloodiad. Ukrainakeelne sügav hääл laulab armastusest, igatsusest, lahingutest.

Zaporižžja. Kasakate maa. Teras maa. Hiiglaslikud vabrikud kõrguvad, nende korstnad vaikivad, seinad armistunud. See on juba rindelinn. Õhurünnakud tabavad Zaporižžjat sageli, suurtükituli langeb ilma hoiatuseta. Paarikümne kilomeetri kaugusel hoiab vaenlane enda haardes tuumajaama — suikuvat koletist.

Need kaks hädaohtu — pommitamine ja kiirus — ripuvad mõõgana Zaporižžja elanike kohal. Enamik siinseid lapsi pole kunagi klassiruumi seestpoolt näinud. Koolid suleti esmalt koroonapandeemia tõttu, siis sõja pärast. Nüüd ehitatakse maa alla uusi koole — kaksteist sügavat varjendit, millest igasse mahub tuhat õpilast. Pole aknaid ega päikest. Ainult betoonist seinad ja koridorid. Aga parem kui mitte midagi.

Elu läheb edasi. Bussid ja trollid sõidavad tänavatel. Turg on avatud. Inimesed parandavad sõjahaavu, mida parandada annab.

Jõuame Dneprini. See vana, lai ja võimas jõgi oli muistsete kreeklaste jaoks Euroopa piir. Varjaagid sõitsid oma pikklaevadega mööda tema vett Põhjalast Bütsantsi. Siin on peetud palju sõdu ja raskeid lahinguid. Meist allavoolu, Hersoni juures on jõgi

nüüdki rindejooneks. Kuulus tamm Dnepri jõel on sihtmärk, mida raketid alatasa otsivad. Me läheme siiski üle.

Teisele kaldale jõudes hakkab kume õhuhäire huilgama üle linna. Järsku pole levi ega GPSi. Telefonid on tummad. Peatume keset magistraali, pidades aru, mis suunas edasi sõita.

Meie ees peatub tühi trollibuss. Reisijad on juba rakettide eest leidnud ulualuse. Väljub juht, kes selle asemel et varjendit otsida, hakkab meile undavate sireenide taustal kätega vehkides teed juhutama. Täname ja kihutame edasi.

Linn jääb selja taha, viimased paneelmajad ja tehasekorstnad mööduvad autoakendest.

Maastik muutub tasaseks. Põllud sirutuvad silmapiirini, katkestatud vaid mustadest puuderibadest ja üksikutest talumajadest. Valgeks võõbatud hooned ja külluses leiduv lubjasavi osutavad erinevusele tuttavast Põhja-Euroopa metsavööndist.

Oleme nüüd jõudnud ääretule Euraasia lagendikule. Selle lõpmatusse kaduva välja üks ots on Karpaatide jalamil, teine kaugel kaugel Altais. Tuhandeid aastaid on neid steppe mööda ratsutanud uued ja uued hõimud idast läände — vallutades ja rüüstates aina uusi maid, et kokkuröövitud impeerium seejärel taas kildudeks laguneks.

Neist rändhõimudest põliseimad olid sküüdid ja sarmaadid, esimese hobuse kodustajate järglased. Ukrainlased peavad end nüüdki otsapidi sküütide järglasteks. Arvatakse, et koguni ukraina keeles juurdunud iseloomulik *h*-häälik pärineb sküütide ning sarmaatide indoiraani keelkonnast.

Lähemast ajaloost on meilegi tuttavad kasakad — enamjaolt põlvnesid nad ukraina talupoegadest, kes keskajal Poola ja Vene ülemvõimu eest pagesid steppidesse, võttes omaks rändrahvaste eluviisi.

Idast tulnud nomaadide ja vallutajate eest on vaprad eurooplased end palju sajandeid kaitsnud. Nüüd on nendeks kaitsjateks ukrainlased. Vahest just seepärast on nad selles nii edukad, et nende soontes voolab muistsete stepihõimude veri.

Külad laiuvad kilomeetripikkuste ridadena orgude põhjas, kuldsete kuplitega kirikud uhkeldavad mägede otsas. Külamaja-

keste ümber käis varem vilgas töö — kes kaevas aiamaad, kes hoolitses koduloomade eest. Nüüd on suurem osa rahvast lahkunud, vaid mõne üksiku hoone vineeriga kinni löödud akende tagant paistab habras valgus.

Ammu on hämardunud, jätkub sõit läbi pimeduse. Kaks juhuslikult külatänaval kõndivat keskkoolieas tüdrukut lehvitavad möödasõitvatele autodele. Märkasid nad meie rahvusvahelise abimissiooni embleeme? Või peavad nad meid sõduriteks? See pole oluline, loeb vaid lootus, mida kannab iga rinde poole kihutav kolonn — abi on tulemas.

Öises Ida-Ukraina taevas avaneb unustamatu vaatepilt. Ühe stepilagendiku serval, seda piiraval puujoonel peatame korraaks autod. Täiskuuöises taevas säravad kirkad tähed. Järgmisel hetkel registreerib teadvus, et kõige eredamad tähed liiguvad suurel kiirusel üle taeva laotuse ühes kindlas suunas — kusagil meie selja taga asuvate sihtmärkide poole. Horisondilt kerkivad neile vastu veelgi nobedamad tõusvad tähed. Meie kohal käib lahing õhuruumi pärast. Kaob mõte langevate tähtede puhul midagi soovida.

Sel ööl toimus üks suurimaid Vene raketirünnakuid Ukraina energiataristu pihta.

Jõuame esimese meid võõrustava üksuse juurde kusagil Pokrovske ja Vassõlkivka kandis. See on drooniüksus Harpija — Harpiia.

Ööbime talumajas Vovtša jõe kaldal. Ilusa dekooriga kaunistatud möödunud sajandi alguskümnenditest pärit kivist taluhoone, millesarnaseid kohtab Eestis harva, siin aga ääristavad need kõiki külalaid. Ei ole kraanivett, ei tualetti. Pesta saab end õues kaevu ääres. Kuid sõduritele on see võrreldes eesliini tingimustega kui hotell.

Väljas on külm, aga puuküttega ahi praksub, saates soojust läbi väikese kivimaja. Kolm tibatillukest tuba on täidetud magavate meestega. Nad magavad, kus saavad — vanadel välivooditel, põrandal, automaadid toetumas vastu seinu. Jätkub madratseid ja välivoodideid meilegi.

Hämara toa nurgas helendavad ekraanid. See võiks olla arvuti-mänguri unistus, kuid siin on tegemist tõelise sõjapidamise kes-

kusega. Klaviatuurid, juhtpuldid, vajadusel otsepildid taevast. Starlink pakub internetiühendust.

Starlinki vastuvõtja seisab maja kõrval maas, väike kandiline satelliidipann suunatud taeva poole. See peab olema õues, mitte miski ei tohi signaali segada. Üksainus kaabel jookseb taldrikult majja, ühendades selle Wi-Fi ruuteriga.

See pole luksus ega mugavus, see on drooniüksuse jaoks hädavajalik.

Droonid ühendatakse Wi-Fi kaudu, nende juhtpuldid seotakse võrguga enne õhukütõusu. Kui droon kord õhus on, lülitub side analoogühendusele. Nähtamatu side lahinguväljaga jääb alles.

Elon Musk on andnud Starlinki Ukraina sõjaväele tasuta kasutada. Olgu maailma rikkaima mehe vaated Ida-Euroopale kui tahes mitmetahulised, Ukraina sõduritelt ühtki halba sõna tema kohta vähemalt meie ei kuule. Alates esimese terminali aktiveerimisest on Starlinkist saanud elutähtis rindejoone närvisüsteem. Igal üksusel on vähemalt üks vastuvõtja. Tihti peidetakse see vanaraua või kastide alla, et vaenlase õhuluure seda ei märkaks. Starlinki kaudu juhatakse droone, selle abil korrigeeritakse suurtükiteid. See ühendab komandörid eesliini võitlejatega, edastades lahinguväljal toimuvat reaalselt.

Droonipoisid on noored ja rõõmsameelsed. Nende ülem on vanem, habetunud, muheda ja samas jõulise olemisega. Siin üksuses leidub naeru, kiiret ja teravat kui kuulipildujatuli. Sõda pole neist poistest veel elurõõmu välja kiskunud.

“Rutiin on lihtne,” ütleb üks neist. “Kaks päeva rindel, kaks päeva tagalas. Aga see muutub vastavalt olukorrale. Pidevalt muutub.”

Kaks päeva kaevikutes, kaks päeva sellises kohas. Puhkus, nii nad ütlevad. Aga kas seda saab puhkuseks nimetada, kui hommik algab mürisevate kopterimootoritega pea kohal? Esimest korda, kui see juhtub, oleme alles poolunes. Sügav, vihane möire raputab seinu. Sekundiks ei liigu keegi. Siis pomiseb keegi: “Meie oma.”

See kordub igal hommikul. Helikopterid lendavad madalalt, lõikavad läbi koidiku nagu küttivad kullid. Need kuuluvad Ukrai-

nale. Vene omad ei julge tänu Ukraina õhutõrjele siin ammu enam lennata.

Aknad on fooliumi ja plankudega hoolikalt kinni kleebitud, et valgusvihk läbi akende sõdurite asukohta ei reedaks. Autod tuleb mööda külatänavat hajutada, mitte neid ühes kobaras koos hoida. On ka põhjust.

Venelaste jaoks on droonioperaatorid ühed vihatuimad sihtmärgid. Kui vaenlase raadioluure tabab nende signaali, järgneb kiire ja halastamatu löök kogu tulejõuga. Ometi pole praegu ühtegi armeed maailmas, mis suudaks droonisõjas Ukrainast üle olla.

Droonid ei ole sõjas parimad relvad. Parimad oleksid hävituslennukid täpsusjuhitavate raketidega, järgmine valik oleks suur-tükivägi. Alles seejärel tulevad droonid. Nad teevad töö ära, kuid aeglasemalt ja väiksema mõjuga. Ukraina keskendub droonidele, sest tal pole valikut. Need on vaese mehe relvad, kokku pandud garaažides ja keldrites, ja neid lennutavad poisid, kes on oskused omandanud alles lahinguväljal.

Täiemahulise sissetungi algusest saadik on Ukraina pidanud kahte sõda: üht tavalise armeega ja teist droonidega. Ilma drooni-meesteta oleks see sõda vahest kaotatud juba esimestel kuudel. Nüüd pole ühtegi rindeüksust, kellel poleks oma droonimeeskonda. Mõnel on koguni droonipataljon. Peagi on ravis ka droonirügemendid.

See ei ole Läänes kujuteldav tuleviku sõjapidamine miljoneid maksvate kõrgtehnoloogiliste tapjarobotitega. Ukraina droonisõda ei ole seda teed läinud. See on olnud pidev kohandamine, katsetamine, täiustamine ja kiire rakendamine. Praegu toodab Ukraina sada tuhat drooni kuus. Tarkvara uuendatakse iga paari päeva tagant. FPV-ründedroonid (*first person view*) ja väikesed pommitajad on saanud Ukraina kaitse tugisambaks.

Ukraina ei raiska aastaid tehnoloogilistele hüpetele ega kuluta hiigelsummasid eksperimentidele. Ta tegutseb kiiresti, toodab odavalt ja lööb valusalt. 2024. aastal tootis Ukraina üle miljoni lõhkepeaga drooni. Enamik neist on FPV-droonid, kus piloot näeb reaajas droonikaamera pilti. Need on väikesed, harva üle 25 cm läbimõõduga, kuid suudavad kanda neli kilogrammi lõhkeainet

kuni 20 kilomeetri kaugusele. Mõned, mida siin näeme, veavad kuni 800 grammi lõhkeainet 100 kilomeetri kaugusele ja saavutavad kiiruse kuni 200 km/h.

Suurim vaenlane on Vene elektrooniline sõjapidamine. Aga ka Ukraina enda segajad, mis peavad takistama Vene droone, võivad osutada takistuseks. Parimad piloodid suudavad kaoses manööverdada, madalalt lennata, vältida häireallikaid ja viia oma drooni sihtmärgini. Sõda peavad mehed, kuid võidu otsustavad masinad, mis on kokku pandud keldrites ja saadetud lahingusse.

FPV-droonide all suures mustas kastis on peidus Baaba-Jagaa — tõsine tapjadroon. Venelased kardavad seda, ja põhjusega. Ta lööb vaenlast öösiti ja nähtamatuna, jättes endast maha vaid tule ja rusud.

Baaba-Jagaa erinevaid versioone kutsutakse Nemesiseks, Vampiiriks, R18-ks või Kažaniks. Ukrainal on neid tuhandeid. Igäüks neist kannab üheksa, kaksteist või kaheksateist kilogrammi surma. Miinid, miinipildujamürsud, lõhkelaengud, mis re bivad tükkideks nii terase kui ka liha.

Droon tõuseb õhku, kui pimedus saabub. Ta lendab madalal, klammerdudes maapinna kohale, rootorid tuules sumisemas. Vaenlane ei maga, kuid kuuldes Baaba-Jagaa surinat, on tema jaoks juba hilja. Soojuskaamera leiab sihtmärgid — sõidukid, punkrid, mehed. Lõhkelaeng kukub. Hetkega on sihtmärk hävitatud.

Töö ei piirdu sellega. Baaba-Jagaa külvab miine, lõigates läbi teid, ajades Vene kolonne lõksu. Ta viib rindele varustust, toitu, laskemoona, ravimeid sõduritele, kes hoiavad eesliini.

Venelased jahivad Baaba-Jagaad. Nad jälgivad tema signaali, saadavad tema vastu luuredroone, kammivad läbi põllud ja metsad, otsides meeskondi, kes teda juhivad. Nad pakuvad preemiat — puhkust, võib-olla isegi medaleid — sellele, kes suudab mõne alla tuua. Kuid Baaba-Jagaa on kummitus.

Nimi sobib talle. Jutustame ukrainlastele soome-ugri nõidade, kelle järgi oletatavasti sündisidki venelaste hirmulood sügaval metsas elavast kurjast vanadaamist, kes lendab puulatvade

kohal uhmris ringi. Nüüd teenib Baaba-Jagaa uhkelt Ukraina armeed.

Droonipoisid viivad meid lasketiiru, kus saame natuke märki lasta. Kalašnikovi-laadsed relvad ja PK kergekuulipilduja saada-vad oma vibratsioonid läbi õlavarre. Nüüd kanname kiivreid, ja killuvesti kaal surub õlgu allapoole.

Mida tähendab sõduri jaoks oma relva tõeliselt tundma õppi-da? Relv pole pelgalt tööriist — temast saab elav ja tuline sõduri lähim kaaslane, kaitseingel, kes võib ta elu päästa. Relv nõuab ühtviisi austust ja kontrolli. Ta võib murda vaenlase võitlusvaimu ja elusid lõpetada. Sa ei hoiu teda lihtsalt käes, sa saad temaga üheks.

Lahingus töötab koos arutu hulk relvi, millest igaüks panus-tab lõppeesmärki. Tuli, mis surub vaenlase maha, ei pärine ühest automaadist, vaid kõigi relvade tervikust. Surm saabub vaenlasele paljusid teid mööda — maal, merel ja õhus. Kõik relvad on suu-natud ühele eesmärgile: kaitsta Ukraina maad ja rahvast. Rahvuse ühine teadvus juhib sõduri iga liigutust.

Jätame droonipoistega hüvasti. Nende juurde jääb kollane Volkswageni buss — mu kaaslane, kes on minuga tuhandeid kilo-meetreid Eestist siiani läbi raputanud. Alguses pelgasin teda, ko-basin käikude ja liikluskeerise vahel, aga Ukraina kaootilistel tee-del õppisin teda tundma ja hindama. Nüüd jääb ta siia, aga tunnen, nagu jätaksin maha midagi enam kui lihtsalt masina.

III

Rindele viivate teede äärde on kujunenud omamoodi *road*-kul-tuur. Pokrovske linnakesse on kerkinud militaarpoode, kohvikuid ja burgeriputkasid, et teenindada iga päev läbisõidul olevate sõ-durite suurt massi. Linn on täis sõjaväevormis inimesi ja kõik-võimalikke militaarsõidukeid. Mööda sõidab neid kõikvõimali-ke numbrimärkidega: palju naabermaade Poola ja Rumeenia omi, ent ka Läti, Leedu, ja näeme isegi ühte Eesti oma. Meie vabataht-like kingitused on hinnas ja neid kasutatakse hästi.

Üle Ukraina on kuulsaks saanud maantee äärde steppi kerkinud kohvik Pavlohradi lähedal. Läbisõitvatele sõduritele pakutakse siin tasuta süüa — borši ja seljankat. Kokkade käed segavad suuri katlaid ja valmistavad kohvi. See on koht, kus kogu maailma koorem langeb hetkeks maha, kui sõdurid teel kas rindele või tagalasse istuvad korraks suure laua taha ja söövad kõhu täis.

Oleme toonud Odessast siia mitukümmend kastitait puu- ja köögivilju, kartuleid, tatrangu — üle tonni jagu kõike, mida kohalikud põllumehed saavad pakkuda. Need on eluks vajalikud. Kohvik püsib püsti tänu sellistele vabatahtlike annetustele. Iga jagatud söögikord, iga üle antud kast on osa samast võitlusest: anda midagi tagasi tänuks kaitsjatele, aidata seal, kus saab.

Sõidame pimedatel teedel Orihhivi poole, auto esituled lõikavad musta ööd, ja teeme Barvinivka külas lühikese peatuse. See koht näib tühi, nagu taevas ja maa hoiaks hinge kinni. Kohtume seal tõsiste ja karmide meestega, kes ei räägi palju. Nad hoiavad rinnet Orihhivi ja Robotõne vahel ning neil pole aega muuks kui vaid ülesande täitmiseks.

Täiskuulvalgus loob pikad varjud maapinnale, valgustades neid, kes on juba liiga kaua üleval olnud. Me ei pea palju rääkima. Nad on siin võtnud vastu autot, mille me oleme neile toonud. Ükski sõna ei lähe raisku. Nad laadivad selle kiiresti. Orihhivi all käivad parajasti rasked lahingud. Meie sõidame edasi järgmiste abivajajate poole, nemad tagasi tööpostile — rinde eesliinile.

Kohtume Pokrovskes Nõukogude-aegse lennukimonumendi all kahe luurajaga, kes alluvad ründebrigaadile. Nendest saavad meie teejuhid sõidul Donetskis oblastisse. Pikaks jutuaajamiseks siin aega ei ole; sõda ei luba seda. Meeste silmad on teravad, fokeeritud. Nad teavad, mida teevad. Nad tunnevad siinset maad, ohtu ja rindepiirkonna rütmi.

Meie tee viib mööda maanteed H15, mis kunagi ühendas Zaporižžjat Donetskiga. Tee idapoolne lõpp on juba 2014. aastal ära lõigatud. Hea autoga on see endiselt sõidetav, kuigi kaugel ideaalist. Tõsised, massiivsed sõjaväemasinad liiguvad pidevalt nii rindele kui tagasi. Vahel tormavad mööda kiirabiautod.

Ületame käänulise Vovtša jõe ja ühtlasi Donetsk oblasti piiri. Mida kaugemale ida poole sõidame, seda halvemaks tee läheb, ümbritsev maastik muutub järjest mahajäetumaks ja üksildasemaks. Me liigume sügavamale maale, kus nalja pole, kus kõik on muutunud kaledaks. Iga paari kilomeetri tagant kaevavad ekskavaatorid tee äärde kaevikuid. On näha, et piirkond valmistub eelolevateks heitlusteks. Rinne on keerulises seisus, tagavara-posisioonid on hädavajalikud. Peagi jõuavad lahingud siia.

Sellel teel sõitmine on juba iseenesest ohtlik. Lülitame raadio-side välja, vaigistades kõik vestlused. Venelaste luure võib meid kuulata. Peame kihutama meie teejuhtide sõjaväeauto järel. Auklikul teel sellise kiirusega sõita on suur risk, kuid peame selle võtma. Keegi ei tohi maha jääda. Kes ei märka õiget mahapööramiskohta, see on eksinud.

Aga mis on sõda, kui mitte pidev oht? Liigume edasi kindla eesmärgiga: viia autod ja varustus õigesse sihtpunkti. Iga kilomeeter on meeldetuletus, et eksimiseks pole aega ega kohta.

Mehed, kellega veedame järgmised kaks ööd kõigest kümne kilomeetri kaugusel rindest, pole nagu droonipoisid. Nad on teist sorti — tõsisemad, sirgjoonelised, karmid. Nad kuuluvad luure- või sideüksusesse, kuid nende täpsed ülesanded ja igapäevane töö jäävad meie eest varjatuks.

Nende selja taga on peaaegu katkematu võitluste ahel alates eelmisest talvest, kui venelased mürdsid läbi rinde Avdijivka lähistel. Ja olgugi sealtpaale vaenlane edenenuv väga vaevaliselt, ei ole ta kõhelnud tohutuid masse lahingusse saatmast, et vallutada vaid paar ruutkilomeetrit.

Nende meeste ohuhinnangud võivad täna ja homme otsustada meie kõigi saatuse.

Ulguv tuul lõikab läbi stepi nagu teras. Me oleme Mokri Jalõ jõe ääres, rindeni lõunas Velõka Novosilka juures ja idas Kurahhoves on vaid kümme kilomeetrit.

Meie öömaja oli enne sõda vähemalt Donetsk oblasti koh-ta päris uhke. Võib veenduda, et siin elasid korralikud inimesed. Laste mänguasjad on laiali, kuhu nad viimases mänguhoos jäid, vihikud ja õpikud on ikka laudadel ja sahtlites. Seinal on raa-

mis diplom kohaliku külakooli õpilasele matemaatikaolümpiaadi võitmise eest.

Maja valvab hall kiisu, tillukeste lontis kõrvadega — ainus pererahvast, kes on jäänud. Sõdurid toidavad teda. Ta magab alati samal diivanil — seal, kus enne lahinguid puhkas tema peremees. Öösel otsib ta soojust ja südametukseid, nõjatub mu rinnale ja uinub rahulikult, nagu teaks, et ta on ikka kodus, ükskõik kui palju maailm tema ümber muutub.

Elektrit, veevärki ega internetiühendust siin ei ole. Valgust annavad küünlad ja taskulambid. Hoovis on kaev, kust saab ämbriga tõmmata jääkülma vett. Punaselt hõõguv raudahi kiirgab hubast soojust tuhmilt valgustatud elutuppa.

Siin näeme, kuidas taluahju köetakse kivisöega. Jah — see kuulus Ukraina kivisüsi, meie põlevkivi vanem vend, Ida-Ukraina õnnistus ja õnnetus. Donbass on nime saanud siinsesse maapõue tunginud hiiglaslikest kaevandustest. Kunagine rikkalik energiaallikas kogu Ida-Euroopale, mida kommunistlik režiim julmalt nii looduse kui tööjõu arvelt ekspluateeris. Donetsk ja Luhanski suurlinnad kasvasid nende kaevanduste sügavusest tööstuskusteks, kuhu saabus töölisi üle kogu Nõukogude impeeriumi. Just siit lahvas sõda 2014. aastal.

Ümbritsev maa kannab industriaalse ajaloo jälgi — lagunenud tööstushooned ja aherainemäed meenutavad purunenud maailma. Kivisütt on kõikjal — isegi õhus ja tolmus. Maastik kannab vaikset tunnistust hinnast, mida need paigad progressi nimel on maksnud. Ja isegi nüüd, kui sõda ähvardab kõik purustada, põlevad vanad ahjud ikka veel, ja kivisüsi hoiab külma eemal.

Küladest, mis on rindejoonest vähem kui kümme kilomeetrit eemal, on enamik kohalikke elanikke lahkunud. Neid üksikuid, kes on jäänud, sõdurid ei usalda — enne sõda oli tegemist peamiselt venekeelse piirkonnaga. Võib aimata, et mõnigi elanik, kes on otsustanud rindepiirkonda jääda, ootab Vene vägede võitu. Külätänaval end kiivri ja killuvestiga näidata ei tasu, autod tuleb taas mööda tanumat hajutada, et vaenlase droonid või vaenulikud tsiiviilisikud sõdurite ja toetusmissiooni asukohast aimu ei saaks.

Näiteks lendas ühel ööl rakett samasse majja, kus magasid meid võõrustavad sõdurid. Pool maja hävis rusudeks ja tänaval seisnud autod purustati, kuid lausa imekombel jäid kõik sõdurid ellu. Varemete vahel ringi vaadates leiti vana, nuppudega mobiiltelefon. Tõenäoliselt oli selle sinna peitnud kohalik kollaborant, andes venelastele sihtmärgi koordinaadid.

Nüüd saame ka veidi aimu meie võõrustajate tegevusest. Selles majas elab kaks Ukraina sõjaväelast. Üks neist on ründaja — *šturmovik* —, kelle tööülesannete hulgas on vaenlase positsioonidele tormamine. Teine kannab alati kaenla all väikest püstolit. See osutab, et tegemist ei ole otseselt rindevõitleja, vaid mehega, kes täidab mingeid muid ülesandeid. Mida täpsemalt, see jääb saladuseks. Ilmselt on tegemist luuraja või sõjaväepolitseinikuga.

Stapp laiub igasse suunda, lõpmatus avaruses huilgab marutuul, mis varjutab sel ööl isegi rindemüra. On raske ette kujutada, kui palju mehi on siin langenud, kui palju on võideldud, haavata saadud ja surdud, kui palju on kaaslasi mulda sängitatud, et siis taas rindele naasta. Sõja rütm on julm: nädalast nädalasse, kuust kuusse, kuni kogu ülejäänud maailm tundub kauge ja võõrana.

Igal hommikul jätkub venelaste pealetung Velōka Novosilkale. Rünnakud algavad aovalguses ja kestavad kuni 12 tundi järjest. Kõige suuremad vaenlase jõud on koondatud asulast itta. Just sellelt suunalt tulevad kõige raskemad löögid, kus Ukraina kaitsjad peavad trotsima suurtükkidest, miinipildujaist, lennukitelt ja droonidelt külvatavat tuld.

Aga isegi see on vaid väike osa sellest, mida kogevad Kurahhove kaitsjad. Kurahhove on neil päevil kõige rängema võitluse paik. See on üks väheseid kohti, kuhu venelased ikka veel saadaavad päevast päeva oma soomuskolonne tankide ja jalaväetranspordööriidiga. Ukrainlased hävitavad väga palju masinaid, kuid uued tulevad peale. Me peame järgmisel hommikul sõitma Kurahhovest vaid pooleteise kilomeetri kaugusele, ja õhk on ootusest paisvel.

Kes teab, millise riski ta võtab, see mõtleb paratamatult enne uinumist järele. Kas ta on endast tõeliselt teadlik ja kindel oma valikus? Ainult faktilise ja reaalse surma võimalikkusega silmitsi

seistes, seda omaks võttes saab inimene täie selgusega oma hinge vaadata. Alles siis võib ta tunda, mida tähendab olla elus ja valida see elu avatud silmi.

Iga võitleja jaoks on saatust alatine kaaslane. Meiegi asusime teele usaldades oma saatust, teades, et ilma selle usalduseta ei saa sündida midagi, mis nõuab julgust. Kõik imed maailmas nõuavad julgust. Ka julgust, et armastada — armastada isamaad nõnda, et tema nimel põrgust läbi käia.

IV

Saabumisööl mühisenu stepituul on hommikuks vaikinud. Selgena kostab meie ümber kahurite kõmin. Ukraina ja Vene suurtükivägi peavad duelli. Eristada võib mürskude väljatulistamisi ning tabamusi. Siinne ukrainlaste raskepatarei lähetab puudeviiiru tagant aina uusi laske vaenlase suunas. Vene suurtükivägi vastab; käib vilin ning lähedusest kostavad lõhkevate mürskude plahvatused.

Varsti istume kihutavates autodes, maanteesillutise asemel on kraatrite ja tolmu mosaiik. Augud raputavad läbi meie lihased ja luud. Droonioht seab kiiruse alampiiriks 120 km/h. Roolis olevad sõdurid hoiavad pilgu teel ja horisondil. Rindemaastik libiseb mööda.

Me liigume Ulaklõ poole ja sealt edasi kohta, kus asub kohaliku kompaniiülema staap. Rindejoonest on see vaid kiviviske kaugusel. Kõrvus seguneb kaudtule müristamine autorataste mürinaga ebatasasel pinnasel. Külad, millest läbi sõidame, on vaikesed, vaid harva on nendes näha liikumist.

Ühes kohas on kaudtuli purustanud kohaliku kultuurimaja. Hiljutise raketilöögi šokk on õhus ikka veel raskelt tunda. Isegi sõjavaremete vahel liigub paar üksikut eakat elanikku aeglaselt mööda tänavaid. Mõni neist ei paista teadvat, kuhu minna. Mõni aga ei oota mitte sõja lõppu, vaid teist riigikorda.

Meid viiakse läbi Ulaklõ otse rindejoone suunas. Donetski maanteed, mille pärast on aastaid lahingud käinud, katavad mürsukraatrid. Tee meenutab ülesküntud põldu. Õhk on täis pide-

vat suurtüki- ja miinipildujatule müra, ka lennuväe tegevus kostab kusagilt kaugelt. Vaenlase rasked kahurid mõrisevad, nende vahele löövad Ukraina suurtükid. Taevas vilisevad mürsud ja maa väriseb nende lõhkemise plahvatustest.

Kui Ulaklõ külas kohtab veel tänavatel üksikuid tsiviilelanikke, siis Datšnes enam mitte. Purustatud majad, mürsukildudest katkirebitud väravad... kõik on hävinud. Varemetses tallide ja lautade vahel seisab üksikuid loomi, kes vaatavad segase ja hirmunud pilguga oma endiste varjualuste poole. Pisut eemal vedelevad puruks lastud sõiduauto jäänused. Metall on väändunud, rehvid on sulanud.

Mahajäetud kontrollpost maantee ääres on ümbritsetud mürsukraatritest ja kaetud killuaukudega. Siin ei tule enam keegi dokumente küsima.

Tuttav Vovtša jõgi voolab maanteega kõrvuti meist põhja pool. Põhjakkaldal tõusevad kõrged seljandikud, mis pakuvad venelastele täiuslikke positsioone. Ka lõunaküljel kummub maapind taas ülesmäge, justkui varitsedes orus kihutava auto kohal. Oleme katlas, kust vaadates vaenlane asub kolmes suunas korraga.

Ulaklõ ja Kostjantõnopõl asuvad orus ning seljandiku all asetsev Andrijivka on eriti haavatav. Siin pole ühtegi betoonstruktuuri, mis suudaks vastu pidada raskele pommitamisele. Majade keldritest on saamas viimane kaitseliin, kus eelseisev võitlus tuleb lähedane, julm ja armutu. Seepärast püüavadki venelased kõik külad eelnevalt hävitada, et mitte jätta Ukraina sõduritele ainsatki varjumiskohta.

Vaenlase raudne haare tõmbub iga päevaga koomale. Veel on ukrainlaste käes mõni tööstusettevõtte Kurahhove äärelinnas, kuid on kuulda, et peagi taganetakse sealtki. Rinnet on vaja õgvendada, see on vaid aja küsimus.

Ühe elumaja katus ja seinad on varisenud otse keset teed, takistades meie edasisõitu. Praht on igal pool — katusekivid, telliskivi- ja eterniidihunnikud, kõik kui purunenud skelett. Keerame kõrvale, läheme teist teed.

Maanteekraavis lebavad söestunud autode vrakid, metall plahvatustes väärdunud ja kuumusest deformeerunud. Mõni on katusele paiskunud, mõni šrapnelliauke täis, purunenud esiklaasid jõllitamas kui pimedad silmad. Majad on armistunud, mustaks kõrbenud, kus äsja on möllanud tuli. Miski ei liigu.

Siis nihkub midagi vaikuses.

Alguses on see vaid vari tee servas. Rusude vahelt kerkib tume siluett, liikudes aeglasel, kuid sirgel sammul mööda tanumaäärt, justkui oleks ta seda teed käinud juba sadu aastaid. Must sokk, kõverdunud sarvedega, kasukas paks ja pulstunud, rippumas sassis kangana nagu vana prohveti rüü.

Keegi meist hingab vaikselt välja, peaaegu sosinal: “Vana-pagan ise.”

Keegi ei naera.

Sokk peatub. Ta tõstab pead, vaatab otse meie poole. Mitte nagu loom, vaid nagu keegi, kes teab.

Mõistame, et siit edasi oleme juba ohtlikult lähedal raudkindla naasmatus punktile.

Roolis olev Ukraina sõdur pigistab rooli, suunab pilgu sokult teele. Sekund venib pikemaks. Siis keerab ta rooli järsult, rattad vajuvad hetkeks sügavamale mutta. Auto pöördub, kiirendus surub meid istmetesse.

Sõiduk sööstab mööda teed, pori pritsib rehvide alt, kui Datš-ne jääb selja taha. Tee ääres seisavad purustatud puud, nende oksad rebitud ja tüved mustad. Juba väga lähedal müriseb suurtükitali — eesliini lakkamatu pulss.

Minutid mööduvad, enne kui jõuame madala, maskeerimisvõrgu all peituva staabihooneni. Veranda kohal ripub moondamisvõrk nagu kulunud loor. Sõdurid liiguvad kindlalt, nende näod on rahulikud, nagu poleks pidev plahvatuste kakofoonia midagi erakordset.

Lähedal lõhkeb mürsk, maa vappub korraaks, kuid keegi ei võpata.

Kompaniiülem astub meie poole. Ei mingeid formaalsusi ega tühje sõnu. Ta ulatab igauhele meist ilusa käekella — valmistatud

Ukrainas, peale graveeritud väeosa sümboolika ja number. Tähenduslikumgi on tema poolt kaasa antav mehine käepigistus.

Maa väriseb taas, taladelt langeb tolmu. Üks sõdur vaatab tae-va poole. Keegi ei jää siia kauemaks kui tarvis.

Läbi õhu kostab vilin. Siis järjekordne pauk. Pinnas rapub, tolm tõuseb ja kusagile langevad tulised tükid rebitud metalli.

“Pojihhali!” Ukrainakeelne hüüe löikab läbi müra.

Me liigume ilma viivitusega. Hüppame autodesse, ukсед kolk-satavad kinni ja mootorid mõirgavad ellu. Kolonn kihutab edasi.

V

Kompanii katab kahe- kuni kolmekilomeetrist rindelõiku. Võit-lusgrupp viie- kuni kuuekilomeetrist. Seda juhul, kui mehed oma hajutatud positsioonidel saavad piisavalt tuletoetust ja teavad, mi-da kõrvalsektoris tehakse. Nad hoiavad rinnet täpselt nii kaua, kuni kestab vaenlase rünnak, ja liiguvad siis uuele positsioonile. Kui nad jäävad liiga kauaks, tulevad liugpommid.

Täna kaotatud positsioon võib olla järgmisel nädalal või järg-misel kuul jälle vajalik. Seega kaevavad nad aina uusi kaitsekraa-ve. Ja liiguvad nende vahet oma uutes Eesti numbrimärgiga auto-des. Ja kaevavad uuesti.

See ei ole viimseni võitlemise sõda. See on varitsuste sõda. Eelis on sellel, kellel on koht, kuhu varjuda. Kui positsioon muu-tub liiga raskesti hoitavaks, ei saadeta sinna enam mehi juurde, see jäetakse maha. Ja siis teeb oma töö suurtükivägi.

Pidev positsioonivahetus ent väsitab sõdurid välja. Brigaad võtab löögi vastu löögi järel, kuni enam ei suuda. Mõnikümmend meest võivad kilomeetripikkust rinnet hoida ainult mõnda aega. Vaenlane tuleb ikka ja jälle. Lõpuks suruvad nad kaitsjatest üle. Iga kaitseplaani arvestab seetõttu taganemisega. Positsioonid ei ole kindlused, need on löksud. Ja kui vaenlane sinna astub, mak-sab ta selle eest kallilt.

Kes arvab, et lahingut juhivad kindralid maakaardilaua taga, see eksib. Saatust määravad need, kes siin poris võitlevad. Läbi öö, läbi droonirünnakute ja rünnakrühmade, läbi tankide ja miini-

pildujate tule, kuni saabub vahetus. Võidavad need, kes liiguvad kiiremini ja löövad tugevamalt, uuesti ja uuesti, kuni vaenlase rinne murdub.

Lõpuks on see alati jalavägi — *šturmovik*’id. Need vaprad, kes sööstavad esimesena rinde raskuspunktidesse. Isegi kui kaudtuli on oma puhastustöö korda saatnud, peab keegi sellele maale astuma ja veenduma, et see kuulub talle.

Ikka ja jälle tuleb meenutada, et liigsed sõnad on rindel kohatud. On see soov vastu pidada, isamaa-armastus, kohusetunne... ärge küsige ründebrigaadi meestelt seda. Ründebrigaadi mehed ei räägi neist asjadest. Kui sa küsiksid neilt, miks nad võitlevad, vaataksid nad sulle ainult mõistmatu pilguga otsa. Nagu küsimuses ei leiduks mõtet. Nagu vastus oleks liiga lihtne, et seda seletada.

Lahinguväljal pole kohta kangelaslugudele ega ruumi juttudele, mida räägitakse soojades tubades, kaugel rindest. Siin on ainult ellujäämise surve. Ja ellujäämine on külm asi. See ei küsi au järele, see ei hooli kõnedest. See on igas sõduris, tema liigutustes, selles, kuidas ta hoiab relva, kuidas ta magab, kui saab, sööb, kui peab, ja kaevab, kui midagi muud teha ei ole.

Sõda ei võideta suurte plaanide ega uhkete ideedega. See võidakse poris, meeste kätega, kes ei küsi, “miks”. Nad teavad ainult seda, mis on vahetult nende ees. Järgmine kaevik, järgmine hoone, järgmine lahing.

Miski muu ei loe.

Midagi pole rohkem öelda. Me anname neile auto. Nad võtavad selle vastu ilma tseremooniata, nii nagu võetakse vastu kõik muu, mida vaja — moon, toidupakid, järjekordne positsioon öös. Surume käsi, jätame hüvasti ja vaatame, kuidas nad varemete vahele kaovad. Siis sõidame edasi.

Möödume maha põlenud autodest ja katkistest teedest, läbi külade, kus viimased vanamehed istuvad veel ukseavades, oodates midagi, mis enam kunagi ei tule. Brigaad jääb maha, hoides rindejoont. Võitlus ei peatu. Mürsud langevad põldudele, taevas sumiseb droonidest, öö neelab mehi tervete üksustena.

Hiljem kuuleme, mis juhtus pärast meie lahkumist. Pimeduses, langevate mürskude all, veeti ühest kraatrist välja Vene

sõjavang. Ta tõstis käed enne, kui jõudis midagi öelda. Nägu oli tolmust ja hirmust määrdunud. Nad viisid ta samasse majja, kus olime ööbinud, sidusid ta keldrisse kinni. Teda toideti peost.

Meie aga liigume edasi juba järgmiste üksusteni, järgmisse rindelõiku.

Kogu teekonna vältel on raske pääseda alateadlikest allusioonidest Dante *Jumaliku komöödiaga*. Põrgu on nüüd vähemalt ühes rindesektoris läbitud — kas ees seisab ka puhastustuli ja paradiis?

Sõdur kutsungiga “Dantes” jäi meie naasmist ootama Odesasse. Meie Vergilius on Odessa baaridaam Viktoria, kes sõidab meiega kaasa kogu laialiveoringi. Tema suhtleb sõduritega eri üksustest, korraldab kokkusaamised ja annab meile iga päev teada järgmised sihtpunktid. Navigeerimine telefoni aegsasti alla laaditud *off-line*-kaardi abil jääb minu õlgadele.

Tee venib edasi ja stepituul kannab endaga põlenud maa lõhna. Donetsk oblasti piiril seisab silt. Kunagi oli see lihtsalt maa-märk, punkt kaardil. Nüüd on see midagi enamat. Pühamu, monument, lahinguväljade kokkuvõte. Siia on kokku toodud kõikvõimalikke lippe. Lipud lehvivad oblastipiiri kohal, räsitud, kuid uhked.

Need ei ole tavalised lipud. Igaüks neist kannab nime, vappi, sõnumit. Need on siin võidelnud ja verd valanud brigaadide värvid ning sümbolid. Tuul haarab nad endasse ja lipud lainetavad taeva taustal. Donetsk linn on okupeeritud, on olnud seda üle kümne aasta, aga siin, sellel maal, lehvib Ukraina sinikollane uhkelt edasi.

Sõdurid peatusid siin. Puhastasid sildi rusudest, taastasid vundamenti, keevitasid maasse mastid ja kinnitasid nende külge lipud. Nad jätsid oma allkirjad sildile, musta markeriga kirjutatud sõnumid selle pinnale. Töötus, väljakutse, tunnistus.

Kõik, kes siit läbi sõidavad, peatuvad. Võitlejad teel rindele. Arstid, kaplanid, vabatahtlikud. Mõned lähevad lahingusse, mõned naasevad sealt. Nad teevad siin pilte, seisavad lippude all, oma üksuste nimed kirjutatud kangasse ja terasesse.

Tuul ei peatu. Sõda samuti mitte.

Tee viib läbi Dobropillja. Linn on vaikne, see on vaikus pärast hävingut. Siia lõi Shahedi droon. Korterelamu ülemiste korruste asemel on rusud, purustatud betooni ja väänatud metalli jäänused. Alumised korrused veel seisavad, aga on vaid vari sellest, mis veel mõne nädala eest oli paljudele peredele koduks.

Purustuste varjus jagavad vabatahtlikud pudelivett. Inimesed, kes seda vastu võtavad, liiguvad aeglaselt, nende näod on väsinud. Nemad on need, kes ellu jäid. Nad on näinud, mis öösel tuli, kuulnud drooni heli üle pea, siis plahvatust, ja nüüd on nende kodu asemel rusud.

Moskoviitide tavapärase meetod — tsiviilelanike valimatu pommitamine ja tapmine — ei muutu. Shahedi droonid on algselt Iraani päritolu, aga nüüd toodab Venemaa neid ise Tatarstanis. Need on kokku pandud Venemaale tööle värvatud aafriklaste kätega, keda ei peeta rohkemaks kui odavaks tööjõuks.

Vabatahtlikud töötavad edasi. Inimesed joovad oma vett. Kaugil, kaugel siit, on juba järgmine Shahed õhus.

Kramatorsk. Slovjansk. Tee lookleb läbi paikade, kust sõda pole kunagi päriselt lahkunud. 2014. aasta haavad on endiselt maastikul näha.

Siin hoiti rindejoont. Esimene pealetung idast suruti maha just nendel uulitsatel, nendel väljadel, nende purustatud hoonete vahel. Azovi ja Aidari pataljonide mehed võitlesid siin, kaevasid end sisse, veritsesid, aga ei murdunud. Nende üksuste kindla-meelsusest sai legend just siinsete linnade kaitsel.

Nüüd seisavad need linnad sama taeva all, oodates. Vaikus kannab mälestusi esimestest lahingutest, esimestest võitudest. Kümne aasta jooksul ei ole siin kunagi olnud rahu. On vaid ajavahemik lahingute vahel.

Rindejoon liigub tasapisi jälle nende linnade suunas. Putini sõjamasin pressib edasi, aeglaselt, kuid halastamatult, küünistades endale teed. Ta tahab kogu Donetsk oblasti. Seda, mida ta 2014. aastal võtta ei suutnud, püüab ta nüüd uuesti. Siinsed inimesed teavad, mida see tähendab. Nad on seda juba korra näinud. Ja nad teavad, et see tuleb jälle.

VI

Suundume steppidest välja, põhjapoolsesse Ukrainasse. Siin muutub maastik eestlastele harjumuspärasemaks: kohtame koduseid männimetsi ja näeme tee ääres jälle palkmaju.

Lõmani piirkonnas jõuame vabastatud territooriumile. See ala oli 2022. aastal venelaste kontrolli all, vallutatud nende esimese suurrünnaku käigus. Siis võttis ukrainlaste vastupealetung selle tagasi. Siin varitsevad meid uued ohud.

Kõikjal võivad peituda miinid. Tee ääres metsapeatust tehesis võib olla eluohtlik asfaldilt kõrvale astuda. Liiklusmärgid on kuuliauke täis, kõrgepingeliinid katkenud ja ripuvad vastu maad. See on rüüstatud paik, mis kannab endiselt sõjaarme.

Peatume hetkeks. Tee ääres on veel üks märk. Metallist leht, kuuliaukudega läbi lastud. Keegi tulistas seda, uuesti ja uuesti.

Lõman on justkui Azovi brigaadi omaette vabariik. Linna sissesõidul tervitavad tulijaid Azovi plakatid. Kontrollpunktis seisavad Azovi mundrites sõdurid, nende näod on rahulikud, kuigi käed ei ole kunagi relvadest kaugel. Siin kehtib kord, aga mitte tavaline sõjaväeline hierarhia. See on Azovi paralleelne käsuliin.

Azov tegi endale nime 2014. aasta suvelahingutes. Siis olid nad vabatahtlikud, kes hoidsid rindejoont, kui vähesed seda suutsid. Nüüd on nad kasvanud millekski suuremaks — kaheks täisväärtuslikuks brigaadiks ja hulgaks teisteks üksusteks. Kõige kuulsam neist arvukatest toetusüksustest on ilmselt Kraken — nimi, mis toob venelastele kaevikutes jüdinad naha vahele.

Lõman ei jäta tsiviliseeritud ega ohutu piirkonna muljet, vaatamata kontrollpunktidele ja Azovi mundrites sõduritele. Me oleme taas vaid kümne kilomeetri kaugusel eeslinnist. Majade aknad on pimendatud, paljud on tühjad, teiste aknad on vineeriga kinni lõõdud. Linna servas töötab üksildane hämarusse uppuv bensiinijaam. Ohus on mingi rusuv süngus, miski, mis on jäänud pärast okupatsiooni. Seda on siin veel rohkem kui Kurahhoves.

Nüüd tuleb kolonnil taas kihutada, isegi vaatamata jäitele teedele. Tormame läbi pimedade vahelähtulede varal. Iga tarbetu valgus võib jääda silma vaenlase vaatlusdroonidele. Kurviline tee kään-

dub ja auto rapub aukudest läbi sõites, kõikjal pimeduses varitsevad lõksud. Rehvid haakuvad, libisevad, haakuvad jälle. Me oleme taas ohtlikus rindetsoonis. Ainus, mida teha saab, on edasi sõita.

Jõuame siiski õnnelikult kohale. Öö saabudes leiame varju taas ühes väikeses külas. Saabume Azovi naabrite — 4. tankibrigaadi, täpsemalt nende miinipildurite juurde.

Uus taluhoone, mille ukse ees valvab must kass. Ta jälgib meid ükskõikselt. Siin võetakse meid soojalt vastu. Majas on elekter, ahjusoojus ja Starlink. Vett ei ole. Aga see on väike asi.

Miinipildujarühma komandör on laia näoga mees, tiheda habeme ja siiraste silmadega. Ta näeb välja umbes kolmekümnene. Kui mitte märgata tema süsimusti kulme, võiks tema näojooned vabalt eestlase omad olla. Lai naeratus näol, surub ta kätt kindlalt ja soojalt.

Meeskond seisab komandöri kõrval. Laskur, kes näeb välja nagu vana kooli vedurijuht, tutvustab meile kõige suuremaid torusid. Ta patsutab neid, näol segu uhkusest ja aukartusest. Väiksem, vaikne ja sõbralik mees kuulab rohkem kui räägib. Tema näojooned osutavad, et ta võiks vabalt olla mansi või neenets. Veel üks, vanem, habemega mees vaatab meid vaikides. Tal on ilme nagu kellelgi, kes töötab palju ja räägib vähe.

Nende näod on teravad ja pinges, habemetüükaid katavad karmi elu ja unetute ööde jäljed. Nad on näinud asju, mis päevalguses ei haju. Kui nad aga näevad appi tulnud vabatahtlikke, muutuvad nende ilmed. Nad naeratavad, ja see on ehe. Suuremat tänulikkust pole olemas.

Nad näitavad meile venelaste sõjaväevormi. Paks ja kulunud vatijope lõhnab õli ja higi järele. Nad lasevad meil ühe kaasa võtta. Trofee, reliikvia, nahk vaenlase seljast.

Sees on neil väike 60 mm Austria miinipilduja, mis seisab otse toas nagu mööbliese. Kuuri all ootab palju suurem kahur. Metall ja määre, ootamas, et seda toidetaks.

Shahedi droonid sumisevad üle pea. Heli on ühtlane, mehaaniline, näljane. Kusagil kauguses vastavad ukrainlased. Ohutõrje-

süsteem haugub, raketid rebivad end taevasse. Minutid mööduvad, ja järgneb veel üks Shahed. Öö ei kuulu kummalegi poolele.

Naabertalu aeda on sõdurid ehitanud varjendi. Mitte endale, vaid siinsetele elanikele. Auk maas, palkidega tugevdatud, moondamisvõrguga varjatud. Koht, kuhu minnakse siis, kui taevas külvab surma. Ainus valgus tuleb tõrvikküünaldest, mille leek võbeleb vastu laudadega kaetud muldseinu.

Alles hommikul selgub õieti, mis oli sel ööl olnud mängus.

Vene propagandamasin karjub vere järele. Ta surub oma vägesid edasi, nõuab võitu. Moskva on pannud suured lootused sellele pealetungile, mis peaks lööma augu seni vallutamatusse 3. ründebrigaadi ja 4. tankibrigaadi kindlusemüüri.

Pimeduses alustavad kaugelt kohale toodud Vene üksused rünnakut. Neil õnnestub murda läbi 4. tankibrigaadi kaitseliinist Borovast ida pool, Raihorodka küla lähistel — sealsamas, kus mõni kuu tagasi langes Eesti sõdur Martin Jääger. Meie oleme sellest läbimurdest ainult kümne kilomeetri kaugusel.

Alles hiljem kuuleme: venelased surusid pimeduses nii jõuliselt peale, et võõrustajad kaalusid isegi meid üles ajada ja kiiresti minema saata. Kui oleks läbimurre meieni ulatunud, küllap siis oleks igale mehele relv kätte antud ja tulnud võidelda elu eest.

Kuid see läbimurre on ka kõik, mida nad sel ööl saavutavad.

Ukraina reservid sööstavad võitlusse. 4. tankibrigaad lööb ukse kinni. Vasturünnak algab. Venelaste edasitung peatatakse. Nende jalavägi püüab pimeduses edasi liikuda, kuid purustatakse. Droonid surisevad taevas, raketid lõikavad öö. Lahingu möirgamine summutab kõik muu.

Ukraina peastaap teatab järgmisel hommikul: viimase ööpäeva jooksul on likvideeritud 2200 okupanti. See oli seni veriseim päev kogu sõja jooksul. Viimastel kuudel oli seda rekordit korduvalt purustatud, kuid nüüd on see taas märkimisväärselt üle löödud. Koos meestega on hävitatud ka kaheksa tanki, 24 soomustatud lahingumasinat ja 42 suurtükisüsteemi.

Statistika on külm. Tal ei ole tundeid. Kuid ta kõneleb vankumatust vaprust.

Kas mõistame, mida need arvud tähendavad? Millist vastupidavust need näitavad? Millist lihtsat meelekindlust nad endas peidavad? Jälle on tankid veerenud Ukraina kaitsjate positsioonide suunas. Jälle seab iga mees end valmis — sõdurid, komandörid, arstid ja varustusmehed. Ja jälle põlevad Vene soomusmasinad. Kaitsjad peavad vastu.

Sissemurre suletakse. Sissetunginud vaenlased hävitatakse. See kõik sünnib vere hinnaga, nagu ikka ja alati.

Aga Putinil on täna jälle kaks pataljoni vähem.

Järgmisel päeval viivad võõrustajad meid lasketiiru. Kuulipilduja PK lööb tugevalt, paiskab valanguid. Lasen seda lamades. Siis püsti. Selle raskus, jõud, terav mehaaniline rütm — see jääb luudesse.

Neile 4. tankibrigaadi meestele jätame oma kaks viimast autot. Tagasi sõidame kõik ühes mikrobussis.

Tee Piskõ-Radkivskisse on tühi. Majad on vaiksed, aknad pimedad. Küla keskel näeme varemeid. Betoonist vundament on alles, aga seinad on kadunud, purustatud valgete telliskivide hunnikutes. Rusud on kõrged, blokeerides kunagise ukseava. Metallraam, mis kunagi oli aken, on moondunud sakiliseks ja võõraks kujuk. See oli lasteaed.

Tabamus ei olnud juhus. Vene raketid ei eksinud. Ümberkaudsed hooned — tehased, bensiinjaamad, laod — on terved. Löök oli täpne. See pidi olema tahtlikult valitud sihtmärk.

Keegi on varemete juurde lilli toonud. Need on nüüd närbunud, õielehed kuivad ja pudedad. Mõned laste mänguasjad on kiviprahi sees laiali — pleekinud plastmass, poolenisti maetud rusudesse. Keegi pole neid ära viinud.

Venemaa kasutab vägivalda, et valitseda. Et külvata hirmu. See ei ole sõda nii, nagu sõdurid sõda mõistavad. See on midagi muud. See on elu aeglane, kalkuleeritud hävitamine. See pole seotud sõjaliste sihtmärkide ega strateegiaga. See on inimeste tahte murdmine. See on jõhker meeldetuletus, et neil on võim hävitada — ükskõik keda, ükskõik millal, ükskõik kus.

Ellujäänud külaelanikud ei räägi sellest. Nad raputavad pead. Nad pööravad pilgu kõrvale. Nad teavad, mis siin juhtus, aga nad ei ütle seda välja. Sõnad on liiga rasked.

Siin pole enam midagi teha. Hukkunud on maetud. Varemed jäävad siia.

Sedasi sünnib “russki mir”.

Siis me näeme seda. Vene tanki. Või seda, mis on sellest alles jäänud. Kartust äratavast sõjamasinast T-72 on alles jäänud tühi laip. Metall on väänatud, mustenenud. Torn on plahvatuse jõul lennanud mitu meetrit eemale. Ümbrus on kõrbenud, täis purunenud terast.

Üksainus Javelin tegi seda. Ukraina kaitsjad nägid vaenlase tanki, lukustasid sihtmärgi, lasid ja siis oli kõik läbi. Rakett tabas täpselt. Sõidukis olev laskemoon plahvatas, saates taevasse tulesamba. Mehed seal sees ei saanud enam midagi teha.

Nendest ei ole midagi alles. Ei kehasid, ei luid. Ainult tanki põletatud kest, terasekillud maas laiali. Sõja vari.

Me peatume hetkeks. Tuul liigutab tuhka aeglaselt keerlevates mustrites. On vaikne. Ei linde, ei hääli. Ainult jäänused, mis roostetavad maasse.

Tee on konarlik, õhk on tiine tolmust ja kõrbenud metalli lõhnast. Sõidame mööda murtud puudest ja purustatud hoonetest, kuni jõuame laskemoonalao varemeteni.

See oli kunagi soojuselektrijaam, ehitatud 1937. aastal, nagu teatab aastaarv kõrgel korstnal. Telliskiviseinad on paksud, kuid ajaga pragunenud ja sõjast purustatud. Plahvatus rebis hoone ribadeks, jättes järele vaid väändunud talad ja purustatud tellised. Suitsust tahmunud seinad on ainus, mis meenutab, mis siin enne oli.

Pärast ukrainlaste moonalao õhkulaskmist okupeerisid selle venelased. Nad ladustasid siia oma relvad, täitsid need saalid meeste ja masinatega. Kõnnime läbi varemete. Seinad on grafitiga kaetud. Ropud joonistused, labased venekeelsed sõnad. Okupatsiooni jäljed. Mõned kirjad mainivad Altai laskurpolku. Kaugetest mägedest pärit sõdurid saadeti siia, tuhandeid kilomeetreid oma kodudest. Võitlema maal, mis polnud kunagi nende oma.

Igal pool on märke nende kohalolust. Mitte ainult grafiti, vaid ka prügi, purustatud pudelid, räpasus — kõik see, mille jätsid maha mehed, kes siia ei kuulunud. Tuul liigub läbi purustuste, kan-des endaga püssirohu ja tolmu lõhna. Me ei jää siia kauaks. Siin pole enam kedagi peale vaimude.

Istume uuesti autosse ja sõidame edasi. Tee venib ees edasi, pragunenud ja konarlik, viies järgmise küla, järgmise purustatud linnani. Sõda liigub edasi. Hävitustöö jätkub.

VII

Tee lookleb läbi kaunite männimetsade mööda Oskili jõe kaldaid. Puud on kõrged ja vanad, aga nende tüvedesse on alles hiljuti käristatud mustad haavad, kus tuli ja šrapnell on neist läbi rebinud. Tuul sosistab okaste vahel.

Roostetanud sildid kutsuvad endiselt kuurortidesse, puhkemajadesse ja plaažidele. Kuid nende kõrval seisavad värsked punased hoiatustahvlid — surnupealuud hoiatamas miiniohu eest.

Sissesõidul Izjumi linna kasvavad männid tihedalt tee ääres. Need näevad rahulikud välja. Aga iga kohalik teab, et see paik on neetud.

Siia matsid okupandid oma ohvrid. Need, kes sattusid valel hetkel nende teele. Kes olid liiga nõrgad, liiga haiged, liiga vanad. Neile ei antud haudu, vaid ainult augud maas. Mõned mähiti kottidesse. Teised visati niisama aukudesse. Hauakaevajad märkisid ristidele ainult numbrid — ei nimesid, ei sõnu.

Kui linn vabastati, tulid pered. Nad kaevasid paljaste kätega läbi mulla, otsides kadunuid. Mõni leiti, viidi ära ja maeti väärilt. Teised jäid tundmatuks.

Nüüd seisab mets vaikselt. Kamar on endiselt ohtlik, endiselt täis peidetud miine ja unustatud luid. Sõda liigub edasi, kuid ei lahku. See jääb õhku, mulda, puudesse, mis on näinud liiga palju.

Izjum seisab vaikuses, lõksus mineviku ja ebakindla tulevi-ku vahel. Okupatsiooni armid on sügavad, mitte ainult purustatud hoonetes, vaid ka inimeste silmades. Peaaegu tuhat hukkunud

tsiviilelanikku kolmeteistkümnest tuhandest. Liiga suur arv, liiga valus haav.

Izjum oli kunagi Donbassi värav — kaubanduse ja metallitöötlamise sõlmpunkt, mis seisis kõrgel künkal Siverskõi Donetsi ääres. Nüüd on ta vaid vari endisest. Tänavad on vaiksed, elu rütm ebakindel. Kaks aastat hiljem otsib Izjum endiselt iseennast. Ta püüab uuesti kinni haarata oma ajaloo niidi, kuigi see on põletatud, purustatud ja maha maetud.

Sõidame läbi linna, möödudes varemetest ja väikestest poodidest, kus müüakse hädapärast. Tee venib sirgena edasi, lõigates üle lagendike, mis on näinud liiga palju sõdu. Need on samad põllud, kus kunagi võitles Eesti vabatahtlike pataljon Narva.

Enamikule, vaid 17–18-aastastele Narva-poistele oli see elu esimene pärislahing. Juulis 1943 pidasid nad siin kolm päeva vastu, tõrjudes Punaarmee ülekaalukaid rünnakuid. Nad olid vähemuses, kuid võitlesid edasi. Rapsipõldudel, kus tankid kunagi vagusid kündsid, lendavad nüüd droonid. Kord kõlas siin kuulipildujatuli ja karjuti käske eesti, saksa ja vene keeles.

Kaheksakümmend aastat on möödas, kuid vähe on muutunud. Sama lõputu taevas, sama kõva pinnas, sama võitlus. Sõjad vahelduvad, vormid vahetuvad, kuid võitlus kestab.

Meie ette kerkib Harkiv — punastest tellistest ja raudsest tahtejõust linn. See on linn, mis on ehitatud kihtidena — kaskate kindlused, keisririigi suursugusus, Nõukogude ambitsioonid ja kaasaegne vastupanu, kõik laotud üksteise peale nagu vanade tehaste ja suursuguste hoonete müürikivid.

Laiad avenüüd sirutuvad edasi, ääristatud mineviku vaimudest. 19. sajandi kahekorruselised majad seisavad kõrvuti süngete Nõukogude monumentidega. Konstruktivistlikud tornid kõrguvad kui vaikivad valvurid, kandes endas sajandi unistusi ja läbikukkumisi. Enne sõda oli see tudengite linn. Koht, kuhu noored tulid õppima nii Ukrainast kui ka kogu maailmast. Nüüd seisavad paljud loengusaalid tühjana.

Harkiv on alati olnud piirilinn, paik kahe maailma vahel. 2014. aastal, kui sõda esimest korda Donbassi jõudis, seisis Harkiv kindlalt ega lasknud end kaosel neelata. 2022. aasta veebruaris

saabus verevalamine aga täie jõuga ka siia. Rakettide ja pommide rahe lõikas armid Harkivi tänavatesse, rebis puruks kodusid, tabas teatreid, kirikuid ja haiglaid. Aga kunagise Ukraina pealinna suursugune süda tuksub edasi. Üle miljoni inimese elab endiselt siin, igapäevaste rünnakute kiuste.

Sõidame läbi linna. Õhk on raske tolmust ja millestki muust, millestki sügavamast — ajaloo raskusest, mis nõuab, et teda meenutataks. Siis kostab õhuhäiresireenide ulgumine. Keegi ei võpata ega kiirusta. Linn elab omas rütmis, harjunud helidega, mis kunagi tähendasid paanikat. Meiegi ei vaata enam üles.

Harkivi äärelinnas kohtume kahe sõjamehega, kelle üksus võitleb praegu Kurski oblastis. Nad toodi sealt vaid mõne päeva eest puhkama enne järgmist lahingut. Istume nendega väikeses hämaras kohvikus, joome kibedat teed ja küsime küsimusi. Nad vastavad otsekoheselt.

Kurski piirkonnas seisavad ukrainlased nüüd vastamisi Põhja-Korea sõduritega. “Korealased on head sõdurid,” ütleb üks sõjamees. Ta rüüpub teed ja vaatab meile otsa. Ta nägu on väsimusest kortsus. Korealased on väikesekasvulised, ütlevad nad, aga osavad. Ohtlikud. Alahinnata neid ei tohi.

Pole nii, nagu paljud tagalas arvavad. Korealased on distsiplineeritud, hästi välja õpetatud ja motiveeritud. Nad manööverdavad hästi, liiguvad väikestes, kolme-neljaliikmelistes rühmades, kasutades jalaväetaktikat, mida nad on kogu elu õppinud. Põhja-Koreas ei astuta niisama lihtsalt armeesse. Neid kasvatatakse sõjaks kogu elu. Neil ei ole taganemisteed. Ei Venemaal ega Koreas.

Põhjakorealaste suurim eelis on nende võitlusvaim. Nad on valmis surema. See on Ukraina sõjaväe jaoks suur probleem. Nad ei alistu, isegi kui nende üksus on hävitatud. Kui nad saavad haavata, püüavad nad ennast tappa — sageli granaadiga, et neid ei saaks tuvastada. Mõni laseb end õhku koos Ukraina sõduriga, kellele ta näiliselt alistuma hakkab.

Nad on suurepäraseks laskurid. Meeleheide ja laskmisoskus muudavad nad isegi droonide vastu tõhusaks. Nad on õppinud kohanema. Üks sõdur meelitab drooni ligi, samal ajal kui teised üritavad seda alla tulistada. Nad improviseerivad. Kui laskemoon

lõpeb, tulevad nad noaga kallale. Nad ründavad isegi relvastatud vaenlast terariistadega.

Korealastel on tavaline jalaväerelvastus — automaadid, kuulipildujad, granaadid. Raskemad relvad, droonid ja suurtükiväetugi tulevad venelastelt. Korealastel on omad ohvitserid, kuid tõenäoliselt juhivad neid ka Vene komandörid.

Tehnoloogiliselt on korealaste väljaõpe vananenud. Nende meetodid meenutavad Nõukogude aega. Aga nende meeletu motivatsioon, ohvrimeelsus ja laskmisoskus teevad neist väga ohtliku vastase. Nende arvukus ja see, et neid tuleb veel juurde, võib muutuda tõsiseks probleemiks.

Olukord Kurski oblastis on raske. Rindejoonel kasvab surve pidevalt. Isegi ukrainlaste okupeeritud ala sügavuses, rinde tagalas, on taevas täis droone ja suurtükitulud. Niipea kui üle piiri sõidada, oled sihtmärk. FPV-droonid tiirlevad nagu kärbsed, suurtükituli müriseb, liugpommid rebivad positsioone tükkideks. Shahedid, raketid, kõik kujuteldav.

Ent venelaste kaotused on siiski veel palju suuremad kui ukrainlastel. See tundubki olevat Ukraina väejuhtide kalkultatsioon.

Meil oli olnud kavas minna ilma viisata Venemaale. Ületada piir ja jõuda Kurski oblastisse. Plaan toetada seal võitlevaid üksusi oli olemas juba ammu. See ala, mille Ukraina oli rindejoont nihutades enda kontrolli alla saanud, vajab varustust ja tuge. Aga ukrainlased ainult muigavad. “Ei ole hea mõte,” ütlevad nad.

Piiriärsed teed on venelaste kaudtule all. Niipea kui piiri ületad, võtavad Vene droonid su sihikule. Kui nad su leiavad, avatakse kusagilt miinipildujatuli. Kes läbi pääseb, sellel on lihtsalt vedanud. Ukrainlased kihutavad neist piirkondadest läbi, ja ka nende jaoks on see põrgu. Aga neil pole valikut. See on ainus viis oma vägesid varustada.

Me otsustame loobuda. Sõidame lõunasse, läbi Odessa, siis läbi Kiievi. Koju.

VIII

Oleme tagasi Odessas. Laialiveoring on edukalt lõpule jõudnud. Jäänud on veel üks kast meditsiinivarustust Kiievisse viia. Aga enne seda — üks päev puhkuseks. Linnaga tutvumiseks, kohalikega rääkimiseks.

Tänavad on rahvarohked, kuid omamoodi vaiksed. Jalad, hääled, aeg-ajalt kauguses huilgav sireen. Inimesed liiguvad sihipäraselt. Siin pole mõttetut uitamist, mõttetut seismist. Linn, mis on sõjas, ei luba selliseid asju.

Kohvikus istuvad vanamehed raudtoolidel, juues kanget musta kohvi. Nad räägivad madalal häälel, peatudes vaid oma telefonisse vaatamiseks. Iga mees siin teab kedagi, kes on rindel. Mõni ootab sõnumeid, mida ei tule. Teised teesklevad, et ei oota üldse midagi.

Privozi turg on endiselt avatud, sõda pole seda neelanud. Turg tuksleb valjult ja rahutult, nagu meri. Õhk on lõhnadest tihe — värskleib, toores kala, higi, vürtsid, niiske muld. Hääled tõusevad ja langevad, kaupmehed hõiguvad hindu, tingivad, naeravad, sajatavad. Käed vahetavad raha. Ainult sularaha, pangakaardid on siin kasutatud. Enne sisenemist katsud taskuid.

Turg laiub üle mitme kvartali putkadest ja poodidest koosneva hiiglasliku labürindina. Vana seguneb uuega. Odavad plastist mänguasjad käsitööehete vahel. Nõukogude-aegne samovar moodsaimate nutitelefonide kõrval. Konksudele riputatud värskleib, paksud talvekasukad. Siit võiks osta nii pidusöögi kui ka varanduse. Mõned ütlevad, et isegi ballistilise raketi. See on tõenäoliselt nali.

Mehed ja naised liiguvad kiirelt, kauplevad, tõuklevad, jälgivad. Käsi libiseb taskusse ja kaob enne, kui omanik seda märkab. Taskuvargad kuuluvad siia niisama loomulikuna kui kaupmehed. Nii ka kuulujutud. Sajandeid on Privoz olnud koht, kus kohtuda, rääkida ja kaubelda. Lood voolavad siin nagu Musta mere tõusus ja mõõnad.

Odessa on ilus, isegi nüüd. Meri ulatub sadama taga kaugusse, talvise taeva all hõbedasena läikides. Õhus on soola ja kergelt

diisli lõhna. Laevu on vähem kui varem. Kuid elu jätkub. Poiss taob palli lagunenud müüri vastu. Naine toidab ooperiteatri juures tuvisid, puistates purukesi villaste kinnaste vahelt.

Mitte kaugel siit, kuulsate Potjomkini treppide juures seisab tühi postament, kus varem kõrgus Katariina II. Kuju on läinud. Rahvas hääletas ja monument viidi kunstimuuseumisse. See on mõistetav. Vene impeeriumi keisrinnal pole siin enam kohta. Ka Tallinnas võeti pärast Vabadussõda Peeter I kuju maha, sulatati müntideks.

Nüüd seisavad tühjal postamendil Ukraina lipud. Selle jalamil langenud sõdurite fotod. Leinavad pered on need siia jätnud. Ajalugu on leina läbi kivisse raiutud. Mälestus jääb püsima üle sajandite.

Aga mõni kvartal eemal ilutsevad endiselt stalinistlikud autahvlid. Nõukogude kangelaste nimed on alles, keegi pole neid puudutanud. Ometi pidi — kõigele vaatamata siiski kaunis ja kunstiväärtuslik — Katariina lahkuma.

Ajaloo vastuolud jäävad.

Linna peatänava ääres istuva kuldse Buddha kuju kõrval töötab hirmsa lärmi ja sädemete lennates keevitaja. Kui märkab, et juhulik möödakäija püüab teda pildistada, vaatab pahaselt — miks tema õndsat rahu häiritakse?

Naabermajas müüb militaarpood embleeme kirjaga “Bilše razu ne vmerati”. Sõnad tähendavad “Rohkem kordi me ei sure”. Seda võiks tõlkida mitmeti. Aga kontekst teeb sellest Lääne hoolimatu “YOLO” täieliku vastandi.

Ent mõtted kanduvad sellest innustatuna iidsete tarkuste radadele. Meenuvad hoopis Märt Läänemetsa budismiloengud Tartu ülikoolis ning Siddharta Gautama viimane kõikemõistev naeratus enne nirvaanasse astumist.

Jääb vaid loota, et sama rahu leiab ka langenud sõdurid. Üks-koik kus nende hinged puhkavad.

Õhtu laskub. Tänavalambid süttivad, heites pikki varje. Istume taas sooja kamina ees, olles vajunud sügavale pehmetesse toolidesse. Muusika hõljub läbi toa, ümbritseb meid, settib meie sisse. Südamed ja meeled lõdvestuvad. Raskus ning ängistus kaob.

Rindemehed unustavad nädalad pimedates punkrites, kus mürsud huilgasid pea kohal, kus õhk oli tulvil suitsust ja karjetest. Ööd täis painajaid, päevad täis lahingumõllu hajuvad hetkeks. Pole enam kaevikuid, kust üle hüpata, pole enam mõtteid, mis keskenduvad vaid relvadele, meestele ja külmale ellujäämise loogikale. Pole enam surma kalkuleerimist.

Siin, kamina ees, tunduvad need tunnid ebatõelised. Palavikuline uni, poolenisti unustatud viirastus.

IX

Odessa kunstimuuseumi sammassaalide aknad on õhurünnakute ohus vineeriga kaetud. Eelmisel aastal langes mõne meetri kaugusele Vene rakett. Klaasid purunesid ja maalid said kahjustada. Koridorid, kus kunagi rippusid kullatud raamides portreed ja suursugused maastikud, on nüüd tühjad. Keisririigi aegne hindamatu kollektsioon on evakueeritud kusagile turvalisemasse kohta, seifidesse või sügavale maa alla. Ainult kaasaegse kunsti osakond on avatud.

See teade on esialgu pettumus. Väike ruum, paljad seinad, ei mingit välist suursugusust. Aga peagi selgub, mida tähendab kaasaegne kunst Ukrainas.

Seinal on ühe sõduri nimi. Maksõm “Dali” Krõvtsov. Kuulipildur, luuletaja, fotograaf. Ta langes jaanuaris kolmekümne kolme aastaselt koos oma truu rindekaaslase — oranži kassiga.

Ta oli varemgi võidelnud. Esmalt 2014. aastal Kiievis Iseisvuse väljakul. Seejärel Donbassis. Kui venelased 2022. aastal uuesti tulid, võttis ta relva jälle kätte. Ta võitles, ta kirjutas ja tegi fotosid. 2023. aastal avaldas ta luulekogu *Luuletused laskevast* (Вірши з бійниці).

Nüüd kannab see näitus tema nime. “Dali: Ma võtan oma elu tagasi” — rida tema luuletusest, kirjutatud ta enda käega ühe Kiievi kohviku seinal. Üks jälg poeedist, mis on alles jäänud.

Krõvtsovi käsikirjad on klaasi all. Tähed on ümarate vormidega, hoolikalt kirjutatud. Iga sõna on täpselt valitud. Mehe käekiri,

kes teadis, et sõnadel on kaal, et iga rida peab olema läbi mõeldud. Et sõnad võivad tabada sama valusalt kui kuulid.

*mu läbilastud automaat
roostetab
vaeseke
mu vahetusriided ja varustus
antakse edasi uutele
tuleks kevad rutem
et ometi
õitseksin
kannikesena¹*

Krõvtsovi fotodel kohtab kaasvõitlejate portreid ja ka maastikke täis valgust. Neitsi Maarja kujuke, detailid kulunud, selle taga valguskiir. Päevalilled taeva taustal — all räsitud maa, üleval sinine lõpmatus. Pime ja niiske kaevik, kuhu päike ometi leiab tee. Ja sõduri süles suurtükitle vaheajal kerra tõmbunud oranž kass.

Paljud neist fotodest on mustvalged, kuid siis — värv. Äkiline, jõuline sähvatus, justkui elu ise keelduks end kustutamast. See meenutab vanu filme, mida värviti käsitsi, objekt objekti haaval, neid aeglaselt ellu äratades, puudutatud mingi tundmatu maagia poolt.

Lähedal seisavad Dali isiklikud esemed. Kaamerad. Väike raamat Lesja Ukrainka luuletustega. Käekell. Ja suurem raamat — *Ukraina rahvusluse ideoloogia*. Selle kaanel on sümbol . “N” ja “T” kombinatsioon — *Ідея Нації*. Rahvuse Idee. Ühtlasi kujutab see ruunimärk keskaegset hundipüügikonksu, mis lihatükki peidetuna haakub ootamatult saagi kurku. Jahi ja kütitud saagi sümbol. Jõu ja vastuhaku märk.

Sellest on saanud koos Ukraina kolmeharulise *trizub*’iga vabadusvõitluse üks tunnuseid.

¹Maksõm “Dali” Krõvtsov, tlk Ruuben Kaalep.

Järgneb pressifotode näitus.

Muuseum on vaikne, see vaikus surub ribide vastu. Seintel ripuvad fotod, aga need ei ole lihtsalt fotod. Need on sõnumid, killud vestlusest, mida keegi ei tahtnud end pidamas näha.

Sõdur saatis need sõnumid rindelt. Pressifotograaf raamistas need mustvalgena. Nad kuuluvad kokku.

Sõnad on lihtsad.

Ühel päeval lähevad kõik ära.

Lugu lakkab olemast välismaalaste jaoks huvitav.

See sõda on liiga pikk ja liiga verine —

seda pole võimalik toimetada ja avaldada.

Näitus ei ole korralikult üles seatud. Pole korda, pole juhi-seid. Pildid on laiali nagu rusud. Näed meest, kes suitsetab sigaretti oma koduvaremete vahel. Näed naist verises mantlis, hoidmas lapse mänguasja. Näed vanapaari istumas pingil, vaatamas midagi, mida enam ei ole.

Ühel päeval istume köögis ja vaikime tundide kaupa.

Ühel päeval istun köögis ja loodan,

et mul oleks veel kellegagi rääkida ja et sina tuleks elusana tagasi.

Pilt sõdurist, kes nõjatub tanki vastu, silmad suletud. Pilt tüh-jast toolist. Pilt koerast, kes magab hua kõrval.

Liigid järgmise seina juurde.

Ühel päeval jäävad õhuhäiresireenid wait.

Ühel päeval on meil nii palju maju, kuhu keegi ei tule tagasi, sest nende võtmete omanikud tapeti oma õuedes.

Ühel päeval leiame viimase matmata surnukeha.

Põrand kriuksub, kui astud lähemale. Vaatad kaarti. Aga see ei ole lihtsalt kaart. See on kalmistu ilma hauakivide ja nimedeta.

Astud tagasi. Muuseum on vaikne. Väljaspool jätkub elu.

Kujutlege pilti: pime kaevik. Õhk on sünge sõja raskuse ja püssirohu lõhnaga. Väljaspool rebivad mürsud läbi taeva ja maa vappub. Kuid hämaras punkris kapten Boröss Eisenberg maalib.

Akvarelle.

Õrnad, läbipaistvad värvikihid soojal paberil. Peened jooned moodustavad puulehti, metsikute lillede õisi ja varsi. Ta kirjutab nende täpsed ladinakeelsed nimed hoolikalt lõuendi servadele.

13. juuli 2023. Kurdjumivka. Ta jookseb rängalt haavatud sõduri järele, otse tule alla. Tõmbab ta varju, peatab verejooksu. Ei jäta teda maha.

Tuleb mürsk. Borõss Eisenberg sureb.

Enne sõda oli ta maastikuarhitekt. Tal oli puukool, üks pari-maid Odessas. Tema istutatud puud kasvavad siinsetes linnaparkides. Ta teadis, kuidas maastikku kujundada, kuidas panna oma ümbrus õitsema. Ja sõjas kutsus miski teda selle juurde tagasi.

24. veebruar 2022. Täiemahuline sissetung algab ja Borõss Eisenberg ei kõhkle. Ta liitub Ukraina relvajõududega. Tema kut-sung on “Borõssõtš”. Temast saab 28. mehhaniseeritud brigaadi ühe laskurkompanii ülem.

Mõkolajiv. Ta võitleb seal esireas. Juhib oma mehi lahingus, lööb venelased tagasi. Talle antakse medal “Vapruse eest”. Siis tuleb Herson, kus ta osaleb nende alade vabastamisel venelaste okupatsioonist. Kui lõuna on kindlustatud, saadetakse ta itta. Bahmutisse.

Ta ehitab üles kaitsepositsioone, kindlustusi, mis hoiavad rin-dejoont Kurdjumivka küla juures seitse pikka kuud. Ta seisab oma meeste kõrval, alati lähedal, alati tules. Kui nad saavad pih-ta, tassib ta nad välja. Ta päästab üle kahekümne haavatud sõduri omaenda kätega suurtükitule alt.

2023. aasta talvel hakkab ta kaevikutest kaugemale astuma, traattõkete ja muldvallide taha. Ta teeb fotosid maast — selle vaiksest visadusest, selle alahinnatud vastupanust. Siis hakkab ta uuesti maalima.

“Kunst on see, mida sa tahad jagada teistega nendes oludes, mis sind ümbritsevad, mida ise valida ei saa,” ütleb ta ühele sõb-rale, kes kutsub teda kunstinäitust tegema.

Aga ta ei maali ainult paberile. Õis puhkeb kastikaanele, mis kunagi hoidis mürske. Jõgi voolab üle plaadi, mis kuulus sõja-

masinale. Tema pintsli tõmbed võitlevad, justkui trotsides materjali all peituvat hävitavat eesmärki. Mille sõda on maha jätnud, korjab tema üles — terasetükid, purunenud puitraamid, killud millestki, mis oli kunagi tervik. Ja elu jääb peale.

Bahmuti õuduse ja varemete vahel leiab Borõss Eisenberg imelise looduse. Ta maalib seda, mida teised ei näe. Leht roostetanud kiivri kõrval. Metsik lill, mis kasvab katkise kaeviku serval. Valgus, mis lõikab läbi suitsu. Ta ei maali võite ega kaotusi, vaid seda, mis on igavene. Tema maalid kõnelevad edasi, vaikselt ja tõeliselt, võimsamalt kui ükski rindereportaaž.

Anastasiia Kolibaba on sündinud minuga samal aastal. Tema näitus kannab nime “Varjutus”.

Kunagi tähendas päikesevarjutus hukatust. Jumalate viha. Maailma lõppu. Aga Kolibaba varjutus on teistsugune. Selles hääbuvad värvid aeglaselt, aeg ise hägustub. Tema monokroomsed, peaaegu *grisaille*-stiilis maalid näitavad sõda hallides toonides ja hääbuvas valguses. Need maalid ekslevad kusagil öö ja koidiku vahel, kusagil meeleheite ja ellujäämise piirimail. Selget joont ei ole. On ainult vari. See ei ole öö pimedus, ei ole une pimedus. See saabub siis, kui maailm on leekides.

Maastikud on purustatud, sõda on need tükkideks rebinud. Kahurid seisavad nagu surnud puud, roostes ja liikumatud, vajumas lahingutes räsitud maasse. Põllud on täis kraatreid, teed on vaid kahvatud varjud sellest, mis nad kunagi olid. Kannatus, kahtlus ja lootus on segamini nagu suits varemetes linna kohal. Ja ometi maa kestab. Armistunud, piinatud, aga elus.

Ja siis on need sõdurid.

Mees seisab hämaras valguses, mitte monumendina, vaid elavana. Pole suuri žeste, pole sunnitud ülevust. Üks sandistatud sõdur seisab nagu muistne skulptuur, millel puuduvad käsi ja jalg. Toetub karkudele, kuid seisab endiselt. Liha, mida võib haavata, süda, mis püsib.

Kangelane veritseb, kangelane naerab, kangelane võitleb, sest muud valikut ei ole. Ja siin, nende seinte vahel, peetakse neid meeles — mitte müütidena, mitte nimedena mälestusteraamatus, vaid meestena, naistena, inimestena.

Galerii nurgas seisab pikk laud, millel rida põletatud savist kolpasid, Z-tähed süvendatud nende pealaele. Kolbad on tühjad ja vaiksed. Langenud impeeriumi jäänused.

Nad lebavad seal kui hüljatud reliikviad, ilma tähenduseta, võimuta. Savi on kuiv, pragunenud. Kunagi vormiti see millekski, mis pidi kestma. Nüüd mureneb see servadest, suutmata ajale vastu panna. Sobiv lõpp valeliku suursugususe jaoks.

Iga ukrainlane teab, mis on Vene võim — kõdunev, õõnes, valedele rajatud. Kolbad lebavad kui mürgised reliikviad, meenutades raiskamist, mõttetust. Impeeriumi hiilgus laguneb nagu odav krohv. Vene sõdurid surevad eimillegi eest. Need kolbad ei ole hoiatus — see on pilge. Impeerium kummardas surma, kattis selle medalitega, nimetas seda võiduks. Kuid lõpuks jääb järele vaid tolm.

“Mullast oled sa võetud ja mullaks pead sa saama.”

Kolibaba kunst ei anna vastuseid. Ta jätab su ebamäärasesse hetke, kus aeg kaob ja piirid hääbuvad. Ta püüab kinni selle seisundi, kus ei tea, kas ees ootab koit või igavene öö.

Aga on ka neid, kes ei näe sõda mitte häguse ja tundmatuna, vaid terava ja moonutatuna. Seal, kus Kolibaba kujutab varjutust, paiskab Dmõtro Moldovanov värvid lõuendile nagu plahvatuse. Tema maailmas ei ole kahtlust — sõda on kaos, elajad ründavad, deemonid tantsivad. Ja inimene peab neile vastu seisma.

Nendes maalides ei ole korda. Ei perspektiivi, ei realismi, ei akadeemilist täpsust. Kõik on vildakas, aga see ongi mõte. Dmõtro Moldovanov maalib muretu aususega. Tema tegelased hõljuvad, ei ole maa küljes kinni. Inimesed venivad nagu loomad, loomad vaatavad nagu inimesed. Värvid on liiga erksad, stseenid liiga toored. See on korraga muinasjutt ja õudusunenägu, müüt ja tegelikkus. Sõda ei ilmne siin tanke ja plahvatusi kujutades, aga sa tunned selle kohalolekut — moonutatud nägudes, verise taeva all.

Ta soovis segada stiile — impressionismi, ekspressionismi, sürrealismi —, aga lõppkokkuvõttes maalib ta iseennast ja enda ümber toimuvat. Ja ometi ei ole see ei kurb ega segane. See on sõda nähtuna silmade läbi, mis keelduvad aktsepteerimast selle

julmust tavapärasena. Kuid Moldovanov ei maali sõda kui traagöödiat, vaid kui võitlust, mis tuleb võita.

Molbertile toetub lõuend, mille kunstnik maalis 2022. aasta veebruaris — *Kuuldes hunte*. Kolm hirve seisavad tardunult. Üks langetab pea, sarved valmis. Ta teab, mis tulemas on. Hunte pildil ei ole. Aga sa kuuled neid.

Need maalid tõmbavad sind endasse. Erksad värvid, metsik liikumine. Loomad on elus, nad vaatavad sulle otsa, ootavad, hindavad. Tiigrid, lõvid, karud.

Need sümbolid on vanemad kui mälu. Nad kannavad ajalugu ja legende. Ammustel aegadel uitasid tiigrid Dnepri lammidel. Kiievi vürstid jahtisid neid. Nüüd uitavad nad Moldovanovi lõuenditel, võideldes lahingutes, mis tunduvad ühtaegu nii igivanad kui ka tänased ja homsed.

Moldovanov maalib linna nii, nagu ainult naivist suudab — toores, töötlemata, täis elu ja ähvardust. Tiiger linnas ja lõvi keskväljakul. Ent sõda on nagu sõda ikka — kaootiline, vägivaldne, ebareaalne. Sissetungijad ei ole mehed, vaid elukad. Väikesed, moondunud olendid. Hüdra lugematute peadega. Koletis, kellel on tanki keha ja koonuks kahur. Raketid sööstavad üle taeva, tähistatud Z-tähga.

Värvid on toored, põrkuvad omavahel. Maa on pruun, kõrbenud. Taevas on suitsu täis. Keskel tantsib kasakasõdalane. Tal on viis kätt, kõik liikumises. Ta tallab deemoneid jalge alla, surub nad mutta. Tema nägu on rahulik — ta on seda varemgi teinud.

Moldovanov on sageli maininud Niko Phirosmanit kui üht oma mõjutajat. On olemas lugu sellest, kuidas ta üritas Kiievis Phirosmani näitusele minna. Ta seisis järjekorras Rahvuslikus Kunstimuuseumis, oodates võimalust näha suure Gruusia maali ja töid. Kuid kui ta lõpuks sisse astus, haarasid emotsioonid ta endasse. Maalid mõjutasid teda nii sügavalt, et ta ei suutnud pisaraid peatada. Nii ta pöörduski ringi ja lahkus, ilma et oleks neid korralikult näinud.

Nii näevad tõelised kunstnikud maailma — mitte läbi tehnika, vaid läbi tundmuse. Selline on Ukraina kaasaegne kunst. Värvid on viidud äärmusteni, sümbolid on kihiti nagu paks värv lõuendil,

loomadel on inimnäod. Siin pole gravitatsiooni, ainult müütide ja sõja raskus, mis on maskeeritud muinasjutuks.

Üks maal kujutab kusagil tee ääres asuvat kohvikut. Sõdurid, automaadid seljas, joovad kohvi ja ootavad. Tundub, et just sellest kohvikust oleme mööda sõitnud Pokrovskes või vahest Kramatorski lähedal. Sõdurid püüavad hetkeks unustada, et sõda ootab neid vaid mõne kilomeetri kaugusel. Sellist pilti oleme neil teedel juba nii palju näinud!

X

Pärast nähtud põrgusügavusi kerkib Kiiev taevase kindlusena Dnepri jõe kaldal, majesteetliku ja vankumatuna. Suursugused kolonnaadid seisavad uhkelt, uued valged kõrghooned säravad puhaste joonte ja tasakaaluka elegantsiga, nende maitsekad karniisid püüavad valgust. Kuldkuplid helgivad päikeses, meenutades kunagise suurvürstiriigi aupaistet. Hiiglaslik mõõgaga naisekuju, kes varem kandis Nõukogude vappi, hoiab nüüd kilbil Ukraina rahvussümbolit — kolmeharulist *trizub*'i, olles saanud uue tähenduse.

Kõikjal sirutuvad kraanad taeva poole. Ehitustööd käivad täie hooga, toetatuna välisinvesteeringutest, justkui linn ei kuuleks igal ööl õhuhäireid, justkui eile poleks Vene rakett purustanud äärelinna kortermaja, tappes unes ühe eaka naise.

Kui palju leina on need tänavad tundnud! Kui palju pisaraid on valatud selles valges linnas Dnepri kaljudel, mitte sajandite jooksul, vaid ainuüksi viimastel aastatel!

Kiievi südames, Iseseisvuse väljaku (*Maidan Nezaležnosti*) ääres, seisab “Taevase Saja” mälestusmüür. Nüüd juba rohkem kui kümme aastat tagasi astusid nad siin vastu korrumpeerunud diktatuurile, andes oma elu esimeses lahingus vaba Ukraina eest 21. sajandil.

Kui valus pidi see rahvuslik ülestõus olema Vene propagandale, et seda siiani iga võimaliku valega rünnatakse! Küll räägitakse Ukraina rahvusliku organisatsiooni Paremsektor palgatud snaipritest, küll ebaseaduslikust riigipöördest... Valed valede ot-

sas, meeleheitlik katse kustutada toimunut. Kuid tõde seisab kindlalt — see on raiutud mälestusmüüri kivisse, kirjutatud langenute verre.

Olena oli tookord selle kõige keskel. Väljaku all metroojaamas asus abikeskus. Seal anti esmaabi tänavalahingutes haavatu-tele. Toodi toitu ja varustust tuhandetele, kes jäid paigale. Tehti seda, mida tuli teha.

Seesama Olena Semenjak, kellega oleme kaheksa aasta jooksul kohtunud paljudel konverentsidel. Oleme arutanud geopolitiikat ja filosoofiat, rahvuslust ja etnofuturismi. Unistanud oma rahvaste tulevikust, Interariumi liidust Läänemere ja Musta mere vahel. Olena on filosoof, Ukraina rahvusluse välissaadik, erakonna Rahvuskorpus välissuhete esindaja. Nüüd töötab ta Azovi ja 3. ründebrigaadi heaks, koos abiteenistusega Azovi Inglid.

Viimati kohtusime siin Kiievis 2022. aasta augustis. Sõda oli juba täies hoos. Nüüd kohtume jälle. Vahepeal on palju muutunud. Palju valu on tuntud. Sõpru on langenud.

Me toome Azovi Inglisele Eestist kastitäre meditsiinivarustust. Nad saatsid meile kiireloomulise pöördumise taktikalise meditsiini varustuse osas. Vajatakse treeningžgutte — kaheksa ühele viieteistkümneliikmelisele grupile. Oklusioonplaastrid, hemostaatilisid sidemed, hüdrogeelpaaster. Ninaneelutorud, veojõusplindid, eri suuruses sidemed. Kandraamid. Silmakaitseid haavatu-tele. Eesti Kaitseväge ohvitser Julius Kull aitas meil selle varustuse hankida, viies meid kokku kaitseväge varustavate ettevõtetega.

Iga nimekirjas olev asi on oluline. Need annavad kellelegi uue võimaluse. Iga ese aitab kellelgi õppida, kuidas päästa oma kaasvõitleja, kuidas peatada haavast voolav veri enne, kui mees jõuab sanitarideni. See aitab elusid päästa. See on ainus, mis loeb.

Me istume Olenaga väikeses kohvikus, sellises, kus on puidust lauad ja vanad plakatid seintel, kus kohv on kange ja hääled vaiksed. Väljas liigub linn nagu alati, justkui sõda toimuks ku-sagil mujal, kellegi teise jaoks. Aga me ei lase end sellest lõpuni petta.

Me leiame tunnikese, et siin istuda ja vahetada mõtteid kogu selle teekonna üle, mis on toonud tänasesse päeva. See on olnud Ida-Euroopa rahvaste teekond, mida on juhtinud Ukraina.

Ja me leiame aega jätkata oma aastate eest pooleli jäänud vestlust filosoofiast, kirjandusest ning ajaloost, nagu kõik vahepeale jäänud oleks pelk taustamüra. Räägime raamatutest, ajaloost, vanadest ideedest, mis pole kaotanud oma tähendust.

Olena kuulab, küsib, vastab, ja ometi tundub, nagu ta juba teaks kõiki neid vastuseid. Mitte kõike maailmast, vaid just seda, mida tegelikult on vaja teada. Sõda on proovile pannud kõik — veendumused, sõprusuhted, inimloomuse. Mõni asi on püsinud vankumatuna. Mõni mitte.

Varsti on aeg lahkuda. Tee koju on pikk. Aga praegu me lihtsalt istume ja räägime, ja teame, et midagi olulist on öeldud, isegi kui mitte sõnadega.

Tagasitee on alati raskem. Sõja raskus jääb sinuga. Rinne kaob tahavaatepeeglis, kuid tegelikult ei lahku see kunagi. See püsib vaikushetkedes laulude vahel, rehvide ühtlases rütmis maanteel, rahututes mõtetes, mis ei lase end settida.

Meie jõuame jõuluks koju. Jõulud saabuvad ka rindele.

Aga see ei ole Esimese maailmasõja aeg, kus mehed panid jõululaulu kõlades relvad käest ja astusid kaevikutest korraks rahu keskele. Mitte siin. Mitte idas.

Ja ometi säilib lootus. Lootus, et kusagil, külmunud pimeduses, saab mõni Ukraina sõdur korraks relva kõrvale panna, kiivri peast võtta ja avada väikese pakikese, mille Odessa lapsed on saatnud.

Keegi ei tea, kui kaua veel tuleb vastu pidada.

Tagasi Eestis, küsis keegi: “Kas Ukrainal on lootust?”

Ma vastasin: “Nad võitlevad. Lootus on nende relv.”

Läänes räägitakse allakäigust. Räägitakse kadunud väärtustest, pehmenevast maailmast. Kus on au? Kus on ohverdus? Kus on vaprus? Nad ei tea, kust otsida. Aga meie teame. Me oleme seda näinud.

See on meestes, kes valvavad läbi öö, kuulates droonide vingumist taevas. See on naistes, kes veavad rusude alt välja surnuid ja elavaid. Meedikutes, kes töötavad küünlavalgel. Sõdurites, kes võitlevad ilma igasuguste vahenditeta ja ei küsi midagi.

See on Ukrainas.

Tuhandeid aastaid võitlesid mehed Euroopa eest sellistel väljadel. Karl Martell seisis Tours'i all. Euroopa rüütlid valvasid Viini väravaid. Lembitu võitles oma viimase hingetõmbeni.

Nimed muutuvad, kuid lood jäävad. Kui tuhat aastat möödub ja kõik tänane on vajunud aegade hämarusse, ka siis veel kõneldakse lugusid, kuidas siin, Musta mere ääres, Sküütia steppides, Dnepri kõrgetel kallastel, seisid kangelased. Ukraina ja Euroopa kangelased.

Ja veel tuhande aasta pärast õitsevad siin päevalilled ning laulavad nende laule.

RUUBEN KAALEP (1993) on Eesti poliitik ja luuletaja. Ta on õpinud Tartu Ülikoolis ajalugu ja folkloristikat. Noorteühenduse Sinine Äratus asutajaliige 2012, XIV Riigikogu liige 2019–2023, Integratsiooni Sihtasutuse nõukogu liige 2023–2024. Avaldanud luulekogu *Litoriinamere loits & teisi luuletusi* (2020), artikli- ja esseevalimiku *Uus rahvuslik ärkamine* (2021; mõlemad Pädla: R. Kaalep) ning koos August Meistriga filosoofilise manifesti *Rebirth of Europe: The Ethno-futurist Manifesto* (London: Arktos, 2020).